

Scoglio Olivi: etnologija pulskog brodogradilišta

Žufić, Dina

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Pula / Sveučilište Jurja Dobrile u Puli**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:137:963193>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-29**

Repository / Repozitorij:

[Digital Repository Juraj Dobrila University of Pula](#)

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Fakultet ekonomije i turizma „Dr. Mijo Mirković“ u Puli

DINA ŽUFIĆ

SCOGLIO OLIVI – ETNOLOGIJA PULSKOG BRODOGRADILIŠTA

Diplomski rad

Pula, listopad 2023. godine

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Fakultet ekonomije i turizma „Dr. Mijo Mirković“ u Puli

DINA ŽUFIĆ

SCOGLIO OLIVI – ETNOLOGIJA PULSKOG BRODOGRADILIŠTA

Diplomski rad

JMBAG: 0009046095, izvanredna studentica

Studijski smjer: Kultura i turizam

Predmet: Etnografija industrije

Znanstveno područje: Humanističke znanosti

Znanstveno polje: Etnologija i antropologija

Znanstvena grana: Etnologija

Mentor: prof.dr.sc. Andrea Matošević

Pula, listopad 2023. godine

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Ja, dolje potpisana **Dina Žufić**, kandidatkinja za magistru **Kulture i turizma**, ovime izjavljujem da je ovaj Diplomski rad rezultat isključivo mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio Diplomskog rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno da je prepisan iz kojega necitiranog rada, te da ikoji dio rada krši bilo čija autorska prava. Izjavljujem, također, da nijedan dio rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Potpis

U Puli, 9. listopada, 2023. godine

IZJAVA O KORIŠTENJU AUTORSKOG DJELA

Ja, **Dina Žufić** dajem odobrenje Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli, kao nositelju prava iskorištavanja, da moj diplomski rad pod nazivom **Scoglio Olivi – Etnologija pulskog brodogradilišta** koristi na način da gore navedeno autorsko djelo, kao cjeloviti tekst trajno objavi u javnoj internetskoj bazi Sveučilišne knjižnice Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli te kopira u javnu internetsku bazu diplomskih radova Nacionalne i sveučilišne knjižnice (stavljanje na raspolaganje javnosti), sve u skladu sa Zakonom o autorskom pravu i drugim srodnim pravima i dobrom akademskom praksom, a radi promicanja otvorenoga, slobodnoga pristupa znanstvenim informacijama.

Za korištenje autorskog djela na gore navedeni način ne potražujem naknadu.

Potpis

U Puli, 9. listopada, 2023. godine

Sadržaj

Uvod.....	1
1. Kratka povijest Uljanika	4
2. Povezanost grada i brodogradilišta	11
3. Brodogradilište Uljanik u dokumentarnim filmovima	15
3.1. Uspjeh radnog kolektiva	16
3.2. Radnička kultura	19
3.3. Danteov pakao.....	22
4. Teška industrija stvara prave muškarce	28
4.1. Hijerarhijski odnosi i sukobi	29
4.2. Konzumacija alkohola	33
4.3. Ozljede, invaliditet, bolest i smrt	35
4.4. Zaštitna oprema i sindikati	39
4.5. Fiksno i varijabilno: norme, prebačaji i prekovremeni	43
4.6. Kamaradstvo.....	46
4.7. Žene u brodogradnji.....	48
5. Uljanik, kultura i turizam	53
5.1. Svjetleći divovi	56
5.2. Brijuni Rivijera.....	58
5.3. Addio Pola	59
Zaključak	63
Literatura	65
Sažetak	69
Summary.....	70

Moj tata brodograditelj

Gledaj, sine, brod taj

i na njemu ljude.

Kakav li će biti

kad u vodu krene,

kada gotov bude!

Noću, danju, svjetlo

na boku mu plamti:

pogledaj ga dobro,

ime mu upamti.

Jer, jednoga dana,

kad i ti odrasteš,

možda ćeš ga sresti

na morima svijeta,

u sjaju sunčeva zlata...

Tad sjeti se sine, PULE

i tiho reci u sebi:

Taj brod je gradio tata!

Danijel Načinović (1986)

UVOD

Sa sigurnošću možemo tvrditi kako je Brodogradilište Uljanik simbol grada Pule, poput nezina glasovitog amfiteatra. Ovo je brodogradilište prošlo kroz brojne tranzicije kroz svoju povijest, da bi podleglo nemilosrdnom zamahu kapitalizma, gdje je želja za turizmom, kao gospodarskom djelatnošću, pobijedila. Brodogradilište Uljanik i njegov duboki utjecaj na grad, posebice kroz prizmu njegove simbiotske povezanosti s Pulom, proučava se u ovom radu kroz ulogu etnologa istraživača.

Neformalni naziv iz naslova, „Scoglio Olivi“, može se povezati s „neformalnim“ tematskim slojem koji se istražuje u radu, a zadire u manje formalne aspekte Uljanika, kao što su neformalne prakse, dinamika i svakodnevni razgovori koji se vode unutar i oko njega, a dio su svakodnevnog života radnika.

U radu je korišten raznolik raspon izvora, uključujući stručnu literaturu, znanstvene članke, dokumentarne filmove, internetske izvore i intervju s bivšim i sadašnjim radnicima. Od posebnog su značaja za ovaj rad usmeni izvori (*oral testimony*) prema uzoru na usmenu povijest (*oral history*) koja pruža „podroban“ opis (*thick description*¹) koji nam pak, u ovom slučaju, pomaže dočarati radno mjesto, pružajući put u prošlost i koji nas stavlja rame uz rame (Johnston i McIvor, 2007: 28) s radnicima i radnicama, brodomonterima, variocima, cjevarima. Rad uključuje intervju s radnicima koji su vođeni u razdoblju od nekoliko godina. Ispitanici su različitih godišta, od 1951. do 1981., što pruža raznolik pogled u specifične uloge i dinamiku unutar brodogradilišta. Što se njihovih zanimanja tiče, neki su bili brodomonteri, zavarivači, cjevvari, od kojih su poneki bili i članovi sindikata. Također, putem društvenih mreža kontaktirala sam zavarivačicu koja je u Uljaniku radila kao „Uljanikovka“ i kao kooperantica, što daje još jednu perspektivu istraživanju, onu iz vizure žene koja radi u industriji u kojoj pretežno dominiraju muškarci. Na ovaj način usmena povijest postaje važan instrument u slaganju cjelovitije slike društva u kojem i članovi ne-elite koji iza sebe ne ostavljaju memoare i nemaju pisane biografije, bivaju prezentirani i dobivaju glas. Sadržaj ovog diplomskog rada oslanja se na ključne pokazatelje zamršene dinamike unutar brodogradilišta i okolne zajednice kakvi su zamjetni u nizu korištenih izvora.

¹ Clifford Geertz (1973.) opisuje „thick description“ kao etnografsku metodu u kojoj istraživači pišu stavljajući se u kontekst određene kulture, bilježeći specifične, detaljne reference o društvenim radnjama i ponašanjima sudionika.

U radu ćemo pokušati potvrditi hipotezu o važnosti usmenih izvora zajedno s literaturom i filmom kao medijem za etnološka i antropološka istraživanja, koji ukazuju na simbiotsku vezu brodogradilišta i Pule, bez obzira na njegovu povijest, političko stanje ili uvjete rada. Strukturiran u sedam cjelina, ovaj diplomski rad objedinjuje analizu dokumentaraca, spoznaje stečene intervjuima s radnicima i opsežna znanja proizašla iz stručne literature. Svako poglavlje pridonosi analizi različitih sadržaja kulture rada zamijećene u brodogradilištu Uljanik.

U prvom poglavlju zalazi se u povijesnu pozadinu brodogradilišta Uljanik, prateći njegovu evoluciju od osnutka do danas. Rasvjetljavajući njegovo podrijetlo, rast i ključne prekretnice, naglasak je stavljen na osnivanje brodogradilišta i njegov značaj u kontekstu Pule. U drugom poglavlju istražuje se duboka važnost brodogradilišta za grad Pulu i obostrano koristan uspostavljen odnos. Utjecaj brodogradilišta na razvoj i napredak grada postaje očit, naglašavajući kako je uspjeh oba entiteta bio međuzavisan. Kroz analizu četiriju dokumentarnih filmova, u trećem je poglavlju fokus stavljen na kolektivna postignuća unutar brodogradilišta, ispitujući njegovu jedinstvenu radnu kulturu i uvjete. U ovom se poglavlju tako analizira dokumentarna emisija *Smjerom putokaza – Jadranbrod* iz 1967., zatim dokumentarni filmovi *Kolos s Jadrana* i *Berge Istra* snimljeni 1972. godine, te film *Godine hrđe* iz 2000. godine. Prikazujući uspjehe, izazove i zajednička iskustva radnika, nastoji se zahvatiti bit kolektivnog identiteta brodogradilišta. U sljedećem, četvrtom poglavlju istražuje se složeni svijet muškosti i mačizma u industriji brodogradilišta. Predstavljajući stvarna svjedočanstva radnika i oslanjajući se na relevantnu literaturu, nastoje se naglasiti različiti aspekti povezani s muškom kulturom, uključujući hijerarhijske odnose, sukobe s nadređenima, konzumaciju alkohola, zdravstvene probleme, opasnosti na poslu, ulogu sindikata, kamaradstvo i položaj žena u pretežno muškoj sredini. Od ukupno pet sugovornika jedna je bila žena. Tijekom godina neki su radnici promijenili funkcije. Neki su od njih u početku bili na teškim pozicijama, poput brodomontera, ali kasnije su dobili priliku raditi lakše poslove. Osim toga, neki su radnici bili kooperanti sa znatno lošijim uvjetima rada. U petom poglavlju istražuje se propast brodogradilišta Uljanik i politički čimbenici koji su u konačnici zapečatili njegovu sudbinu. Istražuju se političke odluke koje su pogodovale transformaciji Pule u isključivo turističku destinaciju, što je rezultiralo propadanjem brodogradilišta i posljedičnim gubitkom industrije. Članak Igora Grbića "Addio Pola", nazvan prema istoimenoj pjesmi Daniela Načinovića koju

je uglazbio sastav Gori Ussi Winetou, ovdje služi kao prikladna počast središnjem argumentu da je propadanje brodogradilišta ustupilo mjesto porastu turizma. U zaključnom poglavlju oslanjamo se na prikupljene tvrdnje, misli i stavove intervjuiranih pojedinaca, uz pregledanu literaturu i dokumentarne filmove. Još se jednom potvrđuje da je simbiotski odnos između brodogradilišta Uljanik i grada Pule bio sastavni dio rasta i uspjeha oba entiteta, te neizbrisiv dio kolektivne memorije i identiteta, bez obzira na često izazovne uvjete rada.

Proučavanjem brodogradilišta Uljanik, ovaj rad nastoji razumjeti njegov povijesni značaj, društveni utjecaj i čimbenike koji su doveli do njegove propasti. Kroz fuziju osobnih narativa, literature i filmskih dokumentiranih izvora, ovo istraživanje ima za cilj ukazati na emblematičnost brodogradilišta i njegovu integralnu ulogu u tkivu pulske povijesti i identiteta.

1. KRATKA POVIJEST ULJANIKA

„Kolos na staklenim nogama“ (Iskra 1986: 14)

Pulski je zaljev oduvijek bio geografski zanimljiv, s istaknutim strateškim značenjem. Još su stari Rimljani na njegovim obalama sagradili amfiteatar koji je i dan danas simbol Pule. Osim Arene, pulsko je brodogradilište također bilo simbolom grada.² To se brodogradilište preko 160 godina razvijalo u simbiozi s gradom.

Vratimo se u doba mletačke vladavine, kad je 1631. godine Pula imala samo tristotinjak, a nakon propasti Mletačke Republike 1797. godine nije imala više od 600 stanovnika (Peruško 1964: 6). Ta je Pula propadala i nije bilo naznake da će se baviti brodogradnjom, posebice zbog monopola kojeg je imala Venecija. Čak kad su uvjeti za to i postojali, Pula je ostavljena po strani jer su tad veliki centri bili Rovinj i Poreč. Nakon pada Serenissime, čitava je Istra postala dio habsburške monarhije, čime su se otvorile nove perspektive za Pulu. Međutim, Austrija je Pulu vidjela kao ratnu luku te je već 1846. godine tamo počela s izgradnjom tri vojna skladišta u Rupi, Val del Buso, koja predstavljaju svojevrsni početak arsenala. Pobuna u Veneciji, natjerala je Austriju da potraži novu ratnu luku, te je admiral H.B. Dahlerup zajedno s feldmaršalom Nugentom odlučio kako je Pula za to idealna. Mornarica 1850. godine kupuje otok Uljanik i gradi na njemu prvo malo skladište, a 1853. je donesena odluka da Pula postane glavna ratna luka (Peruško 1964: 6-8).

Prema Iskri (1986: 11) kao službeni povijesni trenutak računa se onaj kad je carica Elizabeta 9. prosinca 1856. godine položila kamen temeljac za K. u. K. Kriegs Marine See Arsenal, iako su radovi na novom pomorskom središtu bili u punom jeku, i to više od desetak godina. Upravo je težnja za gospodarskim rastom dovela do ulaganja kapitala u izgradnju pomorskog arsenala i brodogradilišta, i do stvaranja snažne vojno-pomorske baze u Puli. Duž obale pružao se arsenal s radionicama za izradu opreme i oružja, dok je na otoku bilo brodogradilište. Vanjski gradski zidovi su srušeni, a s

² Autorica se namjerno koristi prošlim vremenom, jer iako je brodogradilište još uvijek fizički na istom mjestu, ono više ne radi kao što je nekad radilo. U vrijeme kad se ovaj rad završava, brodogradilište vodi ULJANIK Brodogradnja 1856 d.o.o., i po treći put je u postupku prodaje putem javne dražbe. Međutim, neslužbena je informacija da je u Uljaniku zaposleno oko 250 radnika, većinom po kancelarijama. Nema više onog zvuka industrije koji je podsjećao na izgradnju novih brodova. Ostali su samo „Svjetleći divovi“, nijema moderna svjetlosna instalacija, poput svijeća na groblju, koja je još uvijek bolan podsjetnik na brodogradilište koje je „umrlo“.

unutrašnje se strane počeo graditi zid koji je zatvarao arsenal (ibid.). S rastom arsenala i brodogradilišta dizao se i grad. Uslijedio je porast stanovništva, a samim time i urbano širenje Pule.

Samo dvije godine nakon simboličnog polaganja kamena temeljca, u more je 05. listopada 1858. porinut i prvi brod, drveni jedrenjak Kaiser (ibid.: 12). Uslijedilo je razdoblje tehničkog i tehnološkog napretka, a izgled je Uljanika do bitke kod Visa,³ 1866. godine, potpuno izmijenjen. Izgradnja dva pokrivena navoza završena je 1863. godine, a 1866. postavljen je plivajući dok i gradi se prvi suhi dok (ibid.). Tadašnji pomorski arsenal, kao današnje brodogradilište Uljanik, sastojao se od dva dijela, spojena mostom 1880. godine (Peruško 1964: 8). Prvi i veći dio pružao se uz obalu koji je činio kopneni dio, a drugi se nalazio na otoku Uljanik i činio otočni dio arsenala (ibid.).

Nije, dakle, zanemariva činjenica da je „u periodu od polaganja kamena temeljca do kraja prvog svjetskog rata izgrađeno 56 raznih brodova za ratnu mornaricu“ (Iskra 1986: 14), što je sve bilo dijelom preambicioznih planova te dokazivanjem austrijskog prestiža na Jadranu. No, prvi svjetski rat pokazatelj je iracionalnog ekspanzionističkog pothvata u sjeni političkih, društvenih i gospodarskih oprečnosti (ibid.).

Iako za vrijeme Prvog svjetskog rata brodogradilište nije pretrpjelo štete, žalosna, ali istinita, jest činjenica, kako Bertoša navodi (2006: 209), da se potkraj 1918. godine Pula od glavne ratne luke Monarhije pretvorila „u gotovo beznačajni prirepak Kraljevine Italije“. Raspad Austro-Ugarske monarhije doveo je do snažnih političkih previranja, i „nastupilo je razdoblje učvršćivanja vlasti fašističke države, ali i antifašističkog otpora, te razdoblje velikog hrvatskog egzodusa i gospodarskoga nazatka Pule“ (ibid.).

Italiji Pula nije bila potrebna kao ratna niti kao trgovačka luka, zato je demontirala arsenal, odnosila vojnu opremu, strojeve i oružje (Iskra 1986: 17). Nastupila je nezaposlenost, a gradsko stanovništvo rapidno je emigriralo. Italija je sebe bogato nagradila podjelom brodova austrougarske mornarice ostavivši Istri, odnosno Puli

³ Pobjeda slabije austrijske mornarice kod Visa 1866. godine ključna je jer je pokazala kako je izbor Pule za glavnu ratnu luku bio ispravan, i upravo je ta pobjeda učvrstila vlast Austrije na istočnoj obali Jadrana (Peruško, 1964). Upravo je *Kaiser*, prvi pulski brod, s teškim oštećenjima uspio poraziti talijanske željezne brodove (Iskra, 1986).

samo 1,5% od ukupnog ratnog i radnog bogatstva (Ujčić 1963: 235-6). Evidentno je kako je veliki ratni arsenal Italiji bio teret, pa se zbog raznih neslaganja 1921. godine podijelio: brodogradilište na otoku je djelovalo kao akcionarsko društvo *Cantiere Navale Scoglio Olivi*, a kopneni dio je zadržala mornarica (Iskra 1986: 17). Uslijedilo je razdoblje stagnacije u kojem se nisu gradili novi brodovi već su se vršili samo popravci, dokovanja i rezanja starih brodova (ibid.).

Događaji koji su uslijedili tijekom Drugog svjetskog rata „značili su za Arsenal i Scoglio Olivi pravu tragediju“ (Marsetič 2010: 209), ogromnu štetu i uništenje. Nakon pada Italije 09. rujna 1943. vlast u Puli i upravu brodogradilišta preuzeli su Nijemci (Iskra 1986: 18). Do kraja rata brodogradilište i arsenal bili su bombardirani 12 puta, s time da je srušeno više od 70% zgrada i uništeno oko 30% opreme (Peruško 1964: 21). „Posljedice po luku bile su i teže od uništenja ekonomskog i industrijskog gradskog potencijala. Definitivno su izgubljene zgrade, hale i radionice, važne i s povijesnoga gledišta. Od njih često nije ostalo ništa više nego gomila ruševina kao svjedočanstvo gubitka dijela identiteta, uspomena i veličine Pule, prije svega kao vojne luke i primorskoga grada“ (Marsetič 2010: 216).

Pula je oslobođena 05. svibnja 1945. godine od strane narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije, no već nakon mjesec dana od oslobođenja jugoslavenska je vlada potpisala sporazum kojim dio Istre, pod koji je spadala i Pula, spadaju pod angloameričku vojnu upravu (Peruško 1964: 21-2). „Naslućujući takav razvitak događaja jugoslavenska je vlast dio strojeva, alata i materijala prebacila na područje pod jugoslavenskom upravom, a dio su, premda otpušteni, radnici čuvali sami, stvarajući radničke straže“ (Šesnić 2010: 241-2). Nakon spoznaje da će Pula s ostalim dijelom Istre pripasti Jugoslaviji, te duljih pregovora, 1947. godine obavljena je kupnja brodogradilišta „Cantiere Navale Scoglio Olivi“ od tadašnjeg vlasnika Cosulichia (ibid.: 242-3).

Za vrijeme Jugoslavije Uljanik se obnavlja i započinje nova proizvodnja. Godine 1949. otoku je pripojen i kopneni dio, odnosno arsenal koji je bio odvojen od brodogradilišta, čime je stvorena jedinstvena organizacijsko-proizvodna cjelina (Iskra 1986: 20). Iako su se prvi počeci proizvodnje odvijali uz velike poteškoće, radilo se punom parom. Izgradile su se opremne radionice, a radnici su započeli s dokovanjem i remontom prvo naših, potom i stranih brodova. Najveći Uljanikov doprinos bio je remont dokova

koji su stradali za vrijeme rata, a izvršen je i niz značajnih rekonstrukcija od kojih je najpoznatija ona školskog broda JRM Galeb (ibid.). Brod je predan Jugoslavenskoj ratnoj mornarici 1952. godine te je postao simbolom mira i prijateljstva među narodima (ibid.: 21).

Nakon perioda rekonstrukcija i popravaka brodova, započelo je razdoblje prvih novogradnji, a 25. listopada 1950. godine brodogradilište Uljanik predano je radnom kolektivu na upravljanje koje je na sebe preuzelo svu brigu o poslovanju i daljnjoj izgradnji, te su postavljene značajne smjernice orijentiranjem na gradnju velikih brodova i motora (Hrovatin 1964: 26-7). Uljanik je još jednom pokazao kako je spreman pratiti svjetske trendove te se odlučio i na proizvodnju brodskih dizelskih motora. Tako je 1953. godine sklopljen ugovor o licenci s danskom tvrtkom Burmeister&Wain (Šesnić 2010: 244). Važno je napomenuti kako krajem 1947. godine Uljanik zapošljava 436 radnika, a već 1953. zaposleno je 2.513 radnika (Iskra 1986: 23). „Osnovna obilježja ovog razdoblja razvitka brodogradilišta jesu: značajno povećanje kapaciteta i mogućnosti za daljnji razvoj uključivanja Arsenala u sastav brodogradilišta, remontna djelatnost, uvođenje procesa elektrolučnog zavarivanja, početak gradnje manjih plovnih jedinica, uvođenje radničkog samoupravljanja te prihvaćanje odluka o povećanju opsega proizvodnje i promjene proizvodnog programa brodogradnje, proširenje djelatnosti s proizvodnjom dizel motora, električnih strojeva i uređaja s usmjerenjem na izvoz“ (ibid. 24).

Nakon recesije, 1954. godine, javile su se promjene na svjetskom tržištu, a naša se brodogradnja uspješno počela probijati na međunarodno tržište, unatoč tome što izgradnja i opremanje brodogradilišta nije bilo završeno, te ono nije više bilo pod Ministarstvom narodne obrane što je za posljedicu imalo teže dobivanje investicijskih kredita (Stihović 1964: 46). Kvalitetom proizvoda i održavanjem rokova isporuke Uljanik je u razdoblju teške krize uspio osigurati zaposlenje i održao je trend povećanja proizvodnje (ibid.).

Točno sto godina nakon polaganja kamena temeljca, 1956. godine, porinut je prvi preoceanski brod “Uljanik“ s prvim vlastitim motorom,⁴ čijem je porincu

⁴ Do 1956. godine svi veliki dizel-motori za potrebe brodogradnje su se uvozili. Nakon što je u Uljaniku proizveden prvi veliki dizel-motor došlo je do značajnog smanjenja uvoza, a nastojalo se uvoziti i što manje materijala za te motore (Stihović 1964: 56).

prisustvovao i Josip Broz Tito, a već 1962. godine brodogradilište postiže veliki uspjeh isporukom najvećeg putničkog broda "Anna Nery" izgrađenog u sedamnaest mjeseci i to na temelju vlastitog projekta što je bio svojevrstan pothvat (Iskra 1986: 24-5). Ono što Iskra (ibid.: 25) ističe kao impresivan podatak jest da je Uljanik ugovor o gradnji zaključio u konkurenciji s 47 svjetskih brodogradilišta. Na temelju sklopljenih ugovora o poslovanju, brodogradilištu je posao bio zagarantiran za mnogo godina koje slijede.

Zbog sve većeg opsega posla i „nesklada između primarnih i pratećih djelatnosti, Uljanik je odlučio uložiti i unaprijediti tehnologiju za obradu podataka i cjelokupnu informatičku djelatnost [...]. Automatska obrada podataka počinje 1963. godine, kada su ugrađeni prvi mehanografski knjigovodstveni strojevi“ (Šesnić 2010: 245). Po količini prodanih brodova i motora, 1963. godine Uljanik zauzima prvo mjesto na nacionalnoj razini, ali i među prvim mjestima u svjetskoj brodogradnji, no zbog sve jače konkurencije dolazi do poslovnog povezivanja brodogradilišta, pa tako Uljanik 1964. godine zajedno s riječkim brodogradilištem „3. maj“ i splitskim „Split“ osniva Poslovno udruženje pomorske brodogradnje „Jadranbrod“ sa sjedištem u Zagrebu, a sa ciljem unaprjeđenja i povećanja proizvodnje i izvoza (Stihović 1964: 61-2). Potrebe poslovanja zahtijevale su jači organizacijski oblik povezivanja udruženih brodogradilišta pa se 1968. godine formira Združeno poduzeće „Jadranbrod“ (Iskra 1986: 32).

U međuvremenu, započela je i gradnja vrlo velikih brodova, a prvi brod građen od dva dijela je „Bellary“, isporučen 1970. godine. „Primjenom koncepta gradnje i porinuća broda u dva dijela te njihovim spajanjem u moru Uljanik je ponovno pokazao originalnost i inventivnost svojih stručnih kadrova“ (Markulinčić i Debeljuh 2006: 122). Značajan kredibilitet na svjetskom tržištu Uljanik je dobio 1972. godine kad je isporučio brod „Berge Istra“ za norveškog Sig. Bergesen D.Y. and Co., čijem je krštenju prisustvovao i predsjednik Republike Josip Broz Tito (ibid.: 126). Iste godine, uvodi se prvi kompjuter treće generacije IBM 360/40 na čiji su sistem prebačene sve obrade s klasične garniture kako bi se informatička djelatnost Uljanika dodatno unaprijedila (Šesnić 2010: 245).

Međutim, „24. travnja 1971. godine Radnički savjet odlučuje Uljanik pretvoriti u samoupravnu organizaciju sastavljenu od šest samostalnih organizacija udruženog rada (Brodogradilište, Tvornica dizel motora, Tvornica električnih strojeva i uređaja,

Opće usluge, Kadrovski sektor i Financijski sektor) koje su se veljači 1975. ujediniile u jedinstvenu Brodograđevnu industriju Uljanik“ (Dukovski, 2006: 252). Iste godine započinje „najdublja i najteža kriza, uvjetovana dubokim strukturnim poremećajima koji su zahvatili svjetsku privredu“ (Iskra 1986: 33), a za čije se vrijeme Uljanik ipak uspio prilagoditi novim uvjetima i održati na svjetskom tržištu (ibid.). U razdoblju od 1975. do 1985. godine isporučeno je 47 brodova, s time da je 1975. zaposleno 5.995, a 1985. godine 7.819 radnika (ibid. 38-9).

Tokom proslave 125. godišnjice Uljanika, točnije „8. prosinca 1981. godine puštena je u rad nova tvornica kontejnera i metalne opreme u Vodnjanu, gradiću desetak kilometara udaljenom od Pule“ (Šesnić 2010: 245). Također, stavlja se naglasak na izgradnju „tehničko-tehnološkog informacijskog sustava primjenom računala u projektiranju i proizvodnji (Computer Aided Design – CAD i Computer Aided Manufacturing – CAM)“ (ibid.), kako bi brodogradilište išlo u korak s vremenom. Od 1987. do 1990. godine Uljanik je gradio po pet brodova na godinu (ibid.).

S padom Jugoslavije i posljedicama Domovinskog rata, sukladno gospodarskoj i društvenoj tranziciji, Uljanik doživljava restrukturiranje, i privatizaciju (Dukovski 2006: 252), još jedan udarac na ovog titana. „Ratne godine u Hrvatskoj nisu Uljaniku donijele ništa dobro: gradili su se tankeri i brodovi za prijevoz kemikalija i na taj se način održavala proizvodnja, a od 1991. do 1998. godine izgrađeno je 17 brodova“ (Šesnić 2010: 246). Ulaganjem u tehnologiju polako se vraća na prijeratni stupanj proizvodnje, pa tako restrukturiranjem i uvođenjem novih tehnologija nakon 1998. godine povećava proizvodnju iako je broj zaposlenih u stalnom padu⁵ (Mandić 2010: 292).

Napokon, uslijedit će pozitivan trend rasta isporuke brodova od 1999. godine. Iste godine „isporučuje se „Divy Puebla“ prvi iz serije brodova za prijevoz automobila i kamiona. Upravo će taj projekt ostvariti tržišnu prepoznatljivost i privući mnoge renomirane proizvođače u Uljanik“ (Markulinčić i Debeljuh 2006: 155). Nadalje, 2000. godine Uljanikovci su, zajedno sa svojim stručnim i organizacijskim vodstvom, uspjeli dovršiti jedan od najsofisticiranijih tankera za prijevoz nafte i kemikalija (parcel-tankera), a iste je godine potpisan i licencni ugovor s danskom tvrtkom MAN B&W Diesel kojim se produžuje pravo proizvodnje dizelskih motora (Šesnić 2010: 247-8).

⁵ Usporedbe radi, 1991. godine ima 6.758, a 2001. godine 3.425 zaposlenih (Mandić 2010: 292), što iznosi 49,32% manje zaposlenih u razdoblju od 10 godina.

S „razvojem novih privrednih grana i neprivrednih djelatnosti te uvođenjem novih tehnologija gradnje i opremanja brodova smanjuje se udio zaposlenih radnika i postotak zaposlenih u Uljaniku u ukupnom broju stanovnika grada, a opada i udio stanovnika Pule u ukupnom broju stanovnika Županije, čime Uljanik prestaje biti čimbenik koji utječe na demografsku sliku grada“ (Mandić 2010: 293).

Uljanik se posljednjih godina suočavao s brojnim izazovima koji su doveli do njegovog propadanja. Financijske poteškoće, loše upravljanje i nedostatak novih narudžbi bili su među ključnim čimbenicima koji su doprinijeli njegovom padu. Brodogradilište je nagomilalo značajan dug, koji je postao neodrživ, što je u konačnici dovelo do bankrota 2019. godine.

2. POVEZANOST GRADA I BRODOGRADILIŠTA

„Raste brodogradilište, raste i grad“ (Dukovski 2006: 250)

Iz prethodnog poglavlja vidljivo je kako je brodogradilište Uljanik imalo veliki utjecaj na razvoj Pule, kako u gospodarskom tako i u kulturnom smislu. Brodogradilište, koje je osnovano 1856. godine za vrijeme austro-ugarske vladavine, imalo je velik utjecaj na rast i transformaciju grada tijekom godina. Uljanik je bio ključni pokretač gradskog gospodarstva, osiguravajući zaposlenje velikom segmentu stanovništva i podupirući brojne povezane industrije. Mnogi od gradskih infrastrukturnih objekata, uključujući stambene i javne objekte, izgrađeni su za podršku radnicima brodogradilišta. To je dovelo do značajnog širenja grada i rasta stanovništva.

Prema Iskri „porast stanovništva i urbano širenje Pule prisilili su gradsku upravu i lučki admiralitet da poboljšaju ambijentalne uvjete prebivanja u gradu, da bonificiraju velike močvarne površine i podignu prateće objekte. Izgrađen je i vodovod. Sliku grada osobito je izmijenila izgradnja stambenih, javnih i upravnih zgrada. Šezdesetih i sedamdesetih godina nicalo je u Puli prosječno šezdesetak novih velikih zgrada, dok se sedamdesetih i osamdesetih godina trend izgradnje nešto smanjio, pa se grad povećavao za četrdesetak objekata godišnje. U odnosu na 1842. broj stambenih zgrada povećao se za gotovo dvadeset puta“ (1986: 12).

Slično piše i Balota (2005: 46) „[...] (1867.) gradi se u Puli 60 novih zgrada. U idućim godinama tempo gradnje ne sustaje. Između 1870. i 1880. godine sagrađeno je preko pet stotina novih kuća ili u prosijeku pedeset svake godine. Toliko se otprilike gradi i između 1880. i 1890. (četrdeset godišnje). U manje od dvadeset godina (1869. – 1886.) broj se kuća u Puli podvostručio i popeo se od 728 na 1500. To je bio vrlo buran građevinski razvitak, kakav u to vrijeme sigurno nije doživio ni jedan naš drugi grad.“

Niknula je nova društvena klasa radnika, koje su popularno nazivali arsenalotima. „Arsenaloti su predstavljali glavni i najveći dio radništva Pule, koje se s vremenom mentalno konstituiralo u zaseban sloj. Činjenica je da su se izdvajali od ostaloga radništva. Bili su ponosni na pripadnost svome sloju radništva. Pripadali su, uvjetno rečeno, velikoj obitelji i taj se osjećaj održao do današnjih dana“ (Dukovski 2011: 131). Kasnije će se brodograditelji ponosno nazivati Uljanikovcima. „Brodograditelji s Otoka

ulika svojim su brodovima davali ono najbitnije: iskustvo bogate tradicije, znanje i snagu vlastitih inovacija“ (Iskra 1986: 9).

Pula kao pomorska baza činila je okosnicu izgradnje i civilnog dijela grada, kako Perović (<https://www.regionalexpress.hr/site/more/pula-kao-grad-europskog-tipa-i-standarda>) razlaže, gospodarska struktura stanovništva mijenjala se u korist građanskih slojeva uz elitu iz vojnopomorskog i upravnog aparata, a kulturni i društveno-politički život svjedoče o kozmopolitskom karakteru kojega grad najizražajnije gradi u cijeloj svojoj povijesti. Nadalje, on tvrdi kako društveno-zabavni i sportski život nastaju po uzoru na europske gradove, grade se nova naselja, ulaže se u zdravstvo, školstvo, sport, razonodu, uvodi se električni tramvaj, gradi desetak hotela, kavana, ladanjskih mjesta, uspostavljaju brodske i željezničke linije s okolnim gradovima (ibid.).

Austrougarski utjecaj vidljiv je u urbanističkom uređenju. Izgrađeni su široki bulevari, prostrani trgovi, stambene zgrade i velebne javne građevine poput Mornaričke bolnice, Mornaričkog kasina, današnjeg Doma hrvatskih branitelja, Mornaričke crkve Gospe od Mora i Mornaričkog suda, ili Gradske tržnice. No, utjecaj austrougarske kulture proširio se i izvan pulske arhitekture. Ono je donijelo razvoj institucija, industrije i kozmopolitskog ozračja. Kulturne i društvene aktivnosti su cvjetale, pridonoseći živosti i bogatstvu grada, pretvarajući Pulu u moderan europski grad.

Također, „Pula ima oko 1870. otprilike toliko stanovništva koliko i Zagreb (Pula 1867.: 17.803, Zagreb: 19.837, koliko sveukupno stanovništvo Zagreba godine 1870. iznosi 1880. samo civilno stanovništvo Pule). [...] Među gradovima na današnjem području Narodne Republike Hrvatske sam grad Pula po veličini dijeli 1910. s jednako velikom Rijekom drugo i treće mjesto, odmah iza Zagreba“ (Iskra 1986: 48). Nadalje, „u razdoblju od 1951. godine kad su izgrađeni prvi Uljanikovi stanovi do 1985. godine, Uljanik je za svoje radnike izgradio 2.125 stanova. U istom razdoblju više od tisuću radnika koristilo je financijska sredstva za adaptaciju ili rekonstrukciju stanova, a više od 1.600 radnika koristilo je kredite Uljanika za izgradnju vlastite obiteljske kuće“ (ibid.: 49).

Ne možemo dovoljno naglasiti koliko je brodogradilište pridonijelo jedinstvenom krajolikom grada. „Novija povijest prostornog razvitka Pule neraskidivo je vezana uz Pomorski arsenal, središnji gradski simbol, s kojim su se od tada pa do danas

identificirale generacije Puljana različitih zanimanja i stupnjeva obrazovanja“ (Krizmanić 2010: 144).

Kada govorimo o krajoliku grada i simbolici, u vizuri Pule važan je i „[...] obrambeni (ne ogradni) zid Arsenala, koji predstavlja veliku vrijednost kao izuzetni graditeljski pothvat gradnje modernog Arsenala XIX. stoljeća. Te su zidine sagrađene i od ostataka starih obrambenih gradskih zidina prema moru, koje su definitivno srušene sredinom XIX. stoljeća. Znamo li da su gradske zidine više puta podizane i popravljane kamenim blokovima koji su se vadili iz Amfiteatra i drugih antičkih građevina, taj nas zid Arsenala simbolički povezuje sa svim razdobljima razvitka grada, simbolički spaja dva carstva – rimsko i austrijsko, razdoblja najvećeg prosperiteta Pule“ (Krizmanić, 2010: 157). Štoviše, Krizmanić u bilješci naglašava kako je važno skrenuti pozornost upravo na te zidine „jer se počesto koristi fraza da Pula nije grad na moru i da u budućnosti, kada brodogradilište prestane raditi, te zidine treba srušiti da bi veze grada s morem bile bolje. Argument je to onih kojima nedostaje kulture, znanja i mašte, a posebice ljubavi prema graditeljskom nasljeđu svojega grada [...]“ (2010: 157).

Brodogradilište je svakako utjecalo na kulturu i identitet grada. Nije neuobičajeno da gradovi sa snažnom industrijskom poviješću poput Pule razviju jedinstveni osjećaj zajednice i ponosa oko svojih industrija. Brodogradilište je svakako oblikovalo karakter grada i njegovih ljudi, usadivši snažnu radnu etiku i osjećaj otpornosti. Ono je imalo važnu ulogu i u razvoju sporta u gradu. Mnogi sportski klubovi i objekti osnovani su tijekom godina uz potporu brodogradilišta, dodatno obogaćujući društveni i kulturni život grada.

Možemo slobodno zaključiti da bi bez brodogradilišta Pula danas vjerojatno bila sasvim drugačije mjesto. Brodogradilište je bilo sastavni dio gospodarskog, društvenog i kulturnog razvoja grada. Simbol je industrijske i kulturne povijesti Pule i njezinih ljudi. Kao što Šesnić (2010: 253) navodi: „Uljanik je pojam i simbol Istre. Upitate li običnog čovjeka, reći će vam da je Uljanik gigant čije poslovno zdravlje regulira puls čitavog istarskoga gospodarstva i čini vedrim život tisuća porodica. Uljanik je tajanstveni prostor iza visokog zida gdje se dešavaju tehnička čuda. Opet se grade novi brodovi, veći i drugačiji od svih koje znamo. Svakog jutra u tišini se kroz Uljanikove porte slije rijeka radnika, majstora stotine različitih zanata koji zajednički grade novi brod. Brodograditelji, strojari, električari, informatičari, računovođe i

ekonomisti, vozači, arhitekti, dizajneri... Tisuće ljudi, tisuće sudbina čija je egzistencija vezana za Uljanik“.

Mada Uljanik više ne hrani porodice Pule i Istre, i iako se idući citat tiče analize filmskog uratka *Pulski navozi*, on zaključuje ovo poglavlje te podcrtava dio sadržaja na koji će se rad naslanjati: „interpretiramo li odnos teritorijalno – Uljanik je spojen uz Pulu, on je sastavni dio grada. Ukoliko promijenimo interpretativni rakurs iz teritorijalnog u dijakronijski, taj se odnos mijenja – Pula je zapravo pripojena Uljaniku jer se u mnogočemu njezin suvremen – urbanistički, demografski, privredni i kulturni – razvoj odvio zahvaljujući osnutku Pomorskog arsenala koji će se kasnije razviti u brodogradilište Uljanik“ (Matošević 2019: 508).

3. BRODOGRADILIŠTE ULJANIK U DOKUMENTARNIM FILMOVIMA

„Grad koji živi unutar grada“ (Korovljević 2000)

U ovom se poglavlju analiziraju pojedini dokumentarni filmovi i emisije o pulskom brodogradilištu Uljanik. Ovi dokumentarci variraju u prikazu, ponekad prikazujući idealizirane ili senzacionalizirane verzije stvarnosti namjesto točnog ili realnog stanja. Ovaj fenomen nije jedinstven za brodogradnju i tešku industriju, već se može promatrati i u raznim drugim dokumentarnim temama.

Filmski uradci kojih ćemo se u radu doticati jesu putopisna emisija *Smjerom putokaza*⁶ – *Jadranbrod* (RTV Zagreb), Mire Mahečića, u režiji Igora Michielija, iz 1967. godine, zatim dugometražna emisija *Kolos s Jadrana* (RTV Zagreb) snimljena u režiji Darka Vizeka prema scenariju Branka Knezocija, te visoko producirani promotivni film *Berge Istra* (Jadran film) u režiji Frana Vodopiveca prema scenariju Josipa Iskre, oba iz 1972. godine. I na posljetku, ali ne i manje važan, dokumentarni film *Godine hrđe* (Factum) Andreja Korovljeva iz 2000. godine, prema scenariju samog Korovljeva i Dane Budisavljević.

Dokumentarce stvaraju filmaši koji u projekt unose vlastite perspektive, pristranosti i tehnike pripovijedanja. Oni mogu imati određeni narativ ili ideju koju žele promicati, što može utjecati na prikaz brodogradnje i teške industrije. Dok jedni ističu pozitivne aspekte ovih industrija socijalističkoga perioda, kao u *Kolosu s Jadrana*, *Jadranbrodu* i *Berge Istri*, naglašavajući tehnološki napredak, ekonomske koristi ili ljudska postignuća, drugi se mogu usredotočiti na negativne aspekte, kao što su radna pitanja, odnosi s poslodavcem ili zabrinutost za sigurnost, kao što je slučaj u filmu *Godine hrđe* gdje se radnja odvija i do tri desetljeća kasnije u odnosu na ostale filmske uratke.

⁶ *Smjerom putokaza* bila je TV emisija koju je činio niz od 34 TV portreta gradova i velikih poduzeća. Emisija je donosila podatke o njihovoj povijesti, kulturnim i gospodarskim postignućima te (ne)poznate zanimljivosti, a emitirala se na TV Zagreb u razdoblju od 1965. do 1968. godine (<https://belizagrebgrad.com.hr/gordana-bonetti-omiljeno-lice-tv-ekrana/>). Snimka koju posjedujem je samo dio koji se tiče Uljanika. Čitava emisija traje 01:05:18, a dotiče se osim Uljanika, i brodogradilišta Split i Treći maj, te Jadranbroda, koordinacijskoga tijela, koje je povezivalo brodogradilišta i hrvatske proizvođače brodske opreme u zajedničkom nastupu od 1963. (<https://tehnika.lzmk.hr/hrvatska-brodogradnja-jadranbrod-d-d/>)

3.1. Uspjeh radnog kolektiva

Kolos s Jadrana započinje pogledom na trup Berge Istre, velikog broda u izgradnji. Vide se radnici u poslu dok frcaju iskre, a spiker nas upoznaje s najvećim brodom pri čemu detaljno navodi mjere i tonažu broda naglašavajući njegovu veličinu.

„225 hiljada tona nosivosti, najveći je to bulk carrier koji se trenutno gradi u svijetu, najveći brod ikada izgrađen u jadranskim brodogradilištima. Od do sada najvećeg broda jadranske brodogradnje – tankera od 88 hiljada tona izgrađenog u Splitu veći je za oko tri puta [...]. Maksimalna opterećenost tolika je da će odjednom moći ponijeti isto toliko tereta koliko i 22 500 vagona, dakle u njegovu utrobu stat će 440 željezničkih kompozicija od kojih bi svaka imala po 50 vagona. Zbog svoje veličine, a brod je dug kao tri nogometna igrališta, Berge Istra neće ploviti uobičajenim morskim putovima i neće moći pristajati u velikom broju europskih luka, pri punom opterećenju gazit će dvadeset metara. Neopterećen, ovaj div je samo do gornje palube visok koliko i neboder od deset katova.“

Kao i što sam naziv ukazuje, u *Kolosu s Jadrana* naglasak je na veličinu broda Berge Istra i veliko postignuće radnika brodogradilišta Uljanik. Berge Istra je mamut, kolos, najveći brod, ploveći otok, div i gigant, spajan iz dva dijela, krmenog i pramčanog, što je bila inovacija u ono vrijeme i značila je i preorijentaciju s gradnje manjih brodova na gradnju velikih, mamut brodova. Osim Berge Istra, ugovoreni je bila gradnja i Berge Adria, Berge Brioni i Berge Vanga za naručioca Sigvala Bergesena. U razgovoru s Uljanikovcima, oni stariji se jako dobro sjećaju kakav je to doživljaj bio raditi na tako velikom brodu kao što je Berge Istra.

„Prvi posao ki san dela je bi ka varioc. Ima san 16 lit, i ima san misec dana kursa, san bija najmlađi tamo, i pošto san bi maloljetan san dela na premontaži, a na premontaži se više dela. Na brodu je teže, ali se manje dela. Berge Istra je bi prvi brod koji san dela, u premontaži, se spaja u moru. Samo mi i Japanci da smo delali brodove u dva kusa, ča ja znan, tako su barem govorili. Oniput smo bili jaki, a pokle je pomalo ša na slabo.“ (M.P.)

Dokumentarci često imaju za cilj angažirati i, na neki način, zadobiti publiku, a kako bi to postigli, njegovi autori mogu koristiti tehnike pripovijedanja koje pojačavaju dramu, napetost ili emocionalni učinak. To može dovesti do stvaranja više senzacionalizirane ili idealizirane priče. Na primjer, isticanjem razmjera i veličanstvenosti brodograđevnih projekata ili naglašavanjem herojskih napora radnika, dokumentarci mogu stvoriti kinematografski doživljaj koji je privlačniji gledateljima, kako vidimo u *Kolosu s Jadrana*, *Jadranbrodu* i *Berge Istra*. U ovim se dokumentarnim radovima naglašava

sposobnost inženjera, šefova i poslovođa, te općeniti uspjeh brodogradilišta kao cjeline.

Berge Istra započinje panoramom Uljanika i ulazi u pogon brodogradilišta. Narator govori engleskim jezikom⁷ vjerojatno iz razloga jer je sama namjena filma zasigurno drugačija od ostalih. Možemo pretpostaviti da se radi o promotivnom filmu za međunarodnu publiku i promociju, ili za buduće partnere. Kao što i sam naziv filma upućuje, radnja se bazira na izgradnji, dotad najvećeg, broda *Berge Istra*, spajanog u moru iz dva dijela. Samo porinuće snimano je iz tri perspektive naglašavajući važnost toga čina, mada ćemo kasnije saznati kako je upravo s porinućem bilo problema.

U *Kolosu* novinar Drago Antoniazzi govori o povijesti brodogradilišta pored tri antička stupa i masline u sklopu brodogradilišta na čijem su području nekad stajali maslinici. Osim kadrova brodogradilišta prikazuje se panorama Pule i Arena. Zatim se nižu razgovori sa šefovima i projektantima. Jedan od graditelja broda, gospodin Crnbori, govori o poteškoćama koje su pratile izgradnju, o spajanju broda iz dva dijela, prvog ovako velikog, te o ponosu i narudžbama za izgradnju novih brodova. Potom gospodin Lončarić, jedan od projektanata, govori o problemu procjene težine čelika, o odabiru motora i izradi broda u dva dijela koji su uspješno spojeni. Vidimo kadrove crtača u projektnom birou i nekoliko crteža broda u presjeku. Slijedi razgovor s gospodinom Šegotom, šefom montaže, o trajanju izgradnje, broju radnika na montaži i o problemu u preorijentaciji na gradnju mamut brodova. U zadnjem dijelu filma vidimo jahtu *Podgorka* kako uplovljava u pulsku luku na kojoj su predsjednik Republike, Tito i Jovanka Broz koja će krstiti brod. Vidi se mnoštvo ljudi, a spiker redom nabroja imena važnih osoba koja prisustvuju krštenju broda. Ivan Cukon, predsjednik Radničkog savjeta čita pozdravni govor, poslije njega Sigval Bergesen te na kraju Jovanka Broz koja nakon govora krsti brod imenom *Berge Istra*, presijeca uže i boca šampanjca razbija se o trup broda. Vidimo nekoliko totala broda čime se film i završava.

U *Jadranbrodu* nas spikerica prati u konstrukcijski dio brodogradilišta gdje djelatnik konstrukcijsko-tehnološkog odjela govori o brodogradilištu Uljanik, o pripremi izrade broda, i o realizaciji proizvodnje. Prikazuje maketu broda izrađenu od plastike na kojoj pokazuje dijelove broda. Prelazimo u veliku prostoriju u kojoj tehnički crtači rade nacрте u naravnoj veličini – 1:1 i govore o poslovima koje obavljaju. Prelazi se u halu za

⁷ Postoji i hrvatska verzija filma, međutim u ovom se radu analizira verzija na engleskom jeziku.

rezanje limova gdje dizalice prenose velike komade lima. U drugom dijelu hale prikazuje se stroj Sicomat, ponos Uljanika, koji zamjenjuje deset radnika. U hali predmontaže, djelatnik tog pogona govori o poslu kojeg obavlja i o izradi brodskih dijelova. Vidimo radnike, varioce koji spajaju dijelove. Košak, radnik brodogradilišta, odgovara na pitanje novinarkе Gordane Bonetti o motorima izgrađenim u Uljaniku za potrebe mnogih brodova. Upoznajemo se s dijelovima motora u vrijeme probe i njihovom stvarnom veličinom. I u ovoj emisiji vidimo tri antička stupa i staru maslinu u brodogradilištu gdje djelatnik Uljanika priča o povijesti brodogradilišta.

Kao što i Matošević (2018: 195) tvrdi, *Kolos s Jadrana* i *Berge Istra* u potpunosti su usredotočeni na uspjeh radnog kolektiva objedinjen u uspješnoj izgradnji broda *Berge Istra*, a u dugometražnoj se dokumentarnoj emisiji *Jadranbrod* objašnjava proizvodni proces nastajanja broda u projektantskim uredima i navozima.

Primjera radi, u *Jadranbrodu* samo rukovoditelji pričaju, radnici su nijemi, dok su u *Kolosu s Jadrana* radnici, čak i kad govore, bezimeni. Vide se kadrovi navoza na kojem se gradi krmeni dio sljedećeg broda nakon čega slijedi razgovor s bezimenim brodomonterom koji je u tami, poput sjene, zatim s bezimenom radnicom koja već sedamnaest godina radi kao varilac i kaže da ima ukupno šest žena varilaca u brodogradilištu. Vidimo radnike koji vare i veoma kratak razgovor s jednim bezimenim radnikom rezačem. Radnicima je dato jako malo prostora kao govornicima, dok samo više i visoke pozicije „imaju o čemu pričati“. Na sličan način možemo razmatrati i hijerarhiju u filmu *Godine hrđe*, gdje šef i radnici o istom problemu govore drugačije, njihova vizura je oprečna. Međutim u ovom filmu ne možemo govoriti o slavlju uspjeha kolektiva pa ćemo se njemu vratiti malo kasnije.

Nadalje, iako Matošević govori o filmovima o rudarskoj industriji, možemo povući paralelu s *Kolosom* i *Berge Istra* gdje je „permanentno prisutan muški glas koji 'vodi' gledatelje kroz filmski uradak [...] važan element u domeni neravnopravnih odnosa pri interpretaciji. Radi se o činjenici da su filmovi [...] uvijek praćeni komentarima naratora, njegovom prezentacijom i prikazom. [...] pripovjedač dodatno služi kao opna, filter između onih koji prikazuju, prikazivanih i gledalaca“ (2011: 220).

Postavlja se pitanje na čiju ćemo stranu stati, ili nećemo zauzeti poziciju, ili ćemo pak pokušati pomiriti obje strane? Ovi filmovi obično imaju i ograničeno vrijeme trajanja, što može predstavljati izazov za pružanje sveobuhvatnog i nijansiranog prikaza

složenih industrija poput brodogradnje i teške industrije. Filmski autori često trebaju sažeti golemu količinu informacija u kratki dokumentarac, što rezultira pojednostavljenim ili iskrivljenim prikazom. Tako, primjerice, u *Kolosu s Jadrana*, a isto možemo reći i za *Jadranbrod* i *Berge Istru*, nije prikazana problematika odnosa radništva i nadređenih u brodogradilištu. U kolovozu i rujnu 1967. godine većina je radnika, nezadovoljna novim Pravilnikom o raspodjeli osobnih dohodaka, primila niže osobne dohotke što je bio povod za izbijanje četverosatnog štrajka u obliku obustave rada (Stanić 2016: 76). Također, iz navedenih je emisija izostavljen dio koji se ticao problema s porinućem jednog od dvaju dijelova broda Berge Istra. Nakon što je porinut i krenuo sa svog mjesta, kretao se tako još tri dana, nakon čega je zaustavljen te se pristupilo pripremama za novo porinuće, koje je obavljeno mjesec dana kasnije (Matošević 2018: 200). Dakle, određeni aspekti industrije su izostavljeni kako bi se, ili uklopili u vremenska ograničenja, ili prikazali neku određenu ideju isključujući pritom slojevitost stvarnih događaja, što dovodi do nepotpune ili iskrivljene slike kod gledatelja.

3.2. Radnička kultura

Uvod u dokumentarnu emisiju *Jadranbrod* započinje hrvatskim prepjevom Tom Jonesove „Delilah“ koju izvodi Ante Ljuba u sklopu Orkestra Istra 6.⁸ Kako Matošević primjećuje, ta se izvedba „zasigurno mora interpretirati u kontekstu slobodnog vremena i stvaranja radničke kulture, dakle njezina je funkcija metonimijska“ (2019: 502). Nadalje, „proizvodnja kulture, a napose glazbe, sugerira se emisijom, supostoji s proizvodnjom brodova i nije s tom proizvodnjom u kontradikciji već u odnosu simbioze“ (ibid.), što se potvrđuje još jednim primjerom iz *Jadranbroda* gdje Marijan Fištrović, novinar u službi informiranja,⁹ koji osim što se bavi kazalištem, piše i tekstove

⁸ Istraživanjem po društvenim mrežama, te Glasu Istre, uspjela sam doći do djelomičnih informacija o sastavu Orkestra Istra 6. Sastav kakav je na snimci: Enver Enčo Kurtesi na trubi, Ivan Boljun na sakso (svirao je i klarinet), Franjo Privrat na gitari, Zdenko Doblanović na bubnjevima, Stjepan Stevo Špringman na klavijaturama te Ante Ljuba vokal i bas (<https://www.glasistre.hr/pula/2023/02/21/nas-bend-istra-6-nastupao-je-u-hotelu-riviera-za-vrijeme-filmskog-festivala-znali-su-nam-se-bridru-847482>). Osim Ljube, još je jedan član bio Uljanikovac, a moguće da su i ostali, ali do tih informacija nisam došla. Također, Ante Ljuba je, kao i još jedan kolega iz emisije *Jadranbrod*, nastupao i pjevao uz suradnju s Nellom Milottijem, a bavio se i glumom još pedesetih godina u INK.

⁹ Kako Iskra (1986: 52) navodi, „brojna „Uljanikova“ sredstva informiranja omogućuju solidnu informiranost zaposlenih. Mjesečnik „Bilten Uljanika“ počeo je izlaziti već 1953. godine. Osim Biltena, sljedećih godina razvijala su se i druga sredstva informiranja: informativni letak „Mali informator“, izlazi nekoliko puta tjedno, list „Informator“, izlazi po potrebi, te nedjeljna emisija „Uljanikovih 30 minuta“ na Radio – Puli“.

za zabavne melodije u suradnji s kompozitorom Millotijem (ibid.). Iz ovog je primjera vidljivo kako radnici imaju priliku baviti se kreativnim aktivnostima, poput skladanja glazbe ili osnivanja bendova.

U *Jadranbrodu* imamo i scenu s folklornim ansamblom koji izvodi istarsku narodnu pjesmu „Stara sura“. Ovakve kulturne aktivnosti ne samo da pružaju zabavu i slobodno vrijeme radnicima, već također doprinose općoj dobrobiti i zadovoljstvu poslom u brodogradilištu. Kao što ćemo kasnije u radu vidjeti, i u razgovoru s pojedinim kazivačima dobiva se dojam nekih boljih vremena kojih više nema, te nostalgije za slogom i zajedništvom koje je iščezlo.

O radničkom stvaralaštvu u kontekstu književnosti, između ostalog i u Uljaniku,¹⁰ piše Boris Koroman (2017), analizirajući poeziju različitih autora koja se pojavljivala u novinama nekoliko radničkih poduzeća, a naslanjajući se djelomično na Michela de Certeaua koji se bavi „praksama svakodnevice i složenim odnosom kultura odozgo i aktivnih primatelja iz raznih podređenih pozicija, pregovarača i proizvođača uglavnom lišenih političke moći.“ (Koroman, 2017: 110). U svom radu Koroman analizira poeziju koja se razlikuje stilski i tematski, od regionalnog čakavskog izričaja, mjestimično pjesama na talijanskom jeziku, ljubavnih pjesama, onih s lokalnim ili regionalnim temama, ili motivima svakodnevice, do onih koje reproduciraju patrijarhalne obrasce i stereotipe, te one koje tematiziraju rad i radnu okolinu. U zaključku primjećuje „da je složeno pitanje u kojoj se mjeri umjetničko stvaralaštvo radnika, zapravo rijetka praksa korištenja slobodnog vremena unutar sustava rada (premda radnici sami svoje pisanje opisuju kao rad, bavljenje, činjenje, praksu), može povezati sa stvarnim ekonomskim, političkim i sistemskim učincima. Nadalje, ta praksa pisanja je fakultativna, pomalo ekskluzivna i probrana, s jasnim „slijepim pjegama“ prema popularnoj, narodnoj i potrošačkoj kulturi te stoga i ne govori puno o stvarnoj življenoj kulturi onih koji su je stvarali. Uz poneke prepoznatljive smjerove kretanja prema pozicijama etablirane ili

¹⁰ „Uljanik: glasilo Radne organizacije “Uljanik” – Brodogradilišta i tvornice dizel motora Pula u sastavu združenog poduzeća “Jadranbrod” izlazi od 1954. do 1968., međutim u tom razdoblju predstavlja novinu namijenjenu distribuciji informacija koje se tiču poslovanja i organizacije tog velikog poduzeća. Godine 1974. osnivaju se u Brodogradilištu “Uljanik” različite umjetničke sekcije pri Kulturno-umjetničkom društvu “Uljanik”, pa tako i literarna, nakon čega se može pratiti i književni rad radnika i radnica brodogradilišta. Obnovljena edicija biltena Uljanik pokrenuta je krajem 1980. godine te se radničko stvaralaštvo tog poduzeća, kroz časopis i dvije zbirke literarne sekcije, u ovome radu prati od tog vremena“ (Koroman, 2017: 106).

„visoke kulture“, njezin je okvir većinom sveden na socijalističko poduzeće“ (ibid., 126). To sugerira da su kreativni radovi uvelike pod utjecajem socijalističkih ideala i da su pozicionirani unutar tog društveno-ekonomskog konteksta. Umjetničko je stvaralaštvo radnika unutar sustava rada ograničeno u svojoj zastupljenosti i ne odražava nužno njegove različite kulturne aspekte.

Iako iz Koromanovog rada ne iščitavamo mnogo o pjesnicima i njihovom životu, važno je prepoznati da je kultura radničke klase u brodogradnji, kao i u svakoj industriji, raznolika i dinamična, sa svojim jedinstvenim karakteristikama. U brodogradnji, kao i u mnogim teškim industrijama, ona često uključuje osjećaj pripadanja, te kamaradstva i solidarnosti među radnicima.

U *Jadranbrodu* i Koromanovom radu mogli smo vidjeti jukstapoziciju umjetničkih bavljenja radnika uz njihov, pretpostavljamo, fizički zahtjevan rad, koji prikazuje višedimenzionalne živote i talente radnika. S druge strane, u filmu *Godine hrđe* nema takve atmosfere. Nitko ne pjeva, ne piše i ne sklada. Radnici se u jednom kratkom dijelu filma smiju uz kavu za vrijeme marende gdje se s podsmijehom šale hoće li se pokupiti doma prije završetka smjene. Jedan od radnika kaže kako vježba da odmakne misli od teške svakodnevice, ili peca ribu za koju kaže da je manje otrovna nego boje s kojima radi. Ulov nosi doma da obitelj ima što jesti, ili prodaje nekad da si „popravi“ plaću.

Iako čimbenici filmova iz 1967. i 1972. mogu pridonijeti idealizaciji radničke kulture te brodogradnje i teške industrije, važno je pristupiti svakom dokumentarcu s kritičkim razmišljanjem i tražiti više izvora informacija kako bismo formirali dobro zaokruženo razumijevanje teme. Osim toga, istraživanje niza dokumentarnih filmova, ali nužno i pisanih tragova na određenu temu, uključujući one s različitim perspektivama, može pružiti sveobuhvatniji pogled na stvarnost iza brodogradnje i teške industrije, što upravo prikazuje i ovaj izbor dokumentarnih filmova koji se razlikuju u svojoj tematici i žanru.

Tome u prilog ide činjenica, kako smo i ranije spomenuli, da u emisiji nema prikaza nezadovoljstva novom gospodarskom reformom koja je donesena 1967. godine, iste godine kad je emitiran *Jadranbrod*, a par godina kasnije *Kolob s Jadrana* i *Berge Istra*. Osim nezadovoljstva manjim dohodcima, znamo i da „nakon mnogih godina rasta

zaposlenost je počela najprije stagnirati, zatim i opadati, a kao posljedica toga bio je odlazak mnogih radnika iz Jugoslavije na rad u inozemstvo“ (Stanić 2016: 74).

Ono što također nedostaje u filmovima jest prikaz radničke kulture kao primjera stahanovizma,¹¹ ili kod nas popularnijeg termina, udarništva.¹² Osim prikaza teških uvjeta rada u *Godinama hrđe*, nigdje se ne prikazuje takva radnička kultura kakve je zasigurno bilo u brodogradilištima kao i u ostalim granama teške industrije. Ovog ćemo se fenomena dotaknuti kasnije u radu.

3.3. Danteov pakao

Radnici, inženjeri i poslovođe u *Kolosu s Jadrana*, *Jadranbrodu* i *Berge Istri* zadovoljni su i ponosni jer je brod djelo vrijednih pulskih brodograditelja, no iz filmskih se uradaka ne vidi koliko je zapravo to težak posao iz perspektive jednog radnika. U razgovoru s nešto starijim kazivačima (1951. i 1956. godište) dobivamo dojam kakav je to težak fizički posao zapravo bio.

„Na sve četiri broda san dela. Berge Istra, Berge Adria, Berge Vanga, Berge Brioni. Smo dobili nacrt, pa smo najprvo spojili limove, onda dolazi zavarivanje automatsko. Mi smo sve njima slagali. Kad je to finjeno su došli brusачi, sa sjekačima na zrak skidali varove da bi doša uzdužnjak. To je bilo galame. To je strašno delo bilo. Dobro da san bi mlad. (D.Ž.)

„Ko si ima dvodno su ti se pisali teški uvjeti rada. Si ima jedan ventilator, biš stavija unutra cijev i bi ti vuklo van. Ja i jedan kumpanjon, jednu elektrodu ja, jenu on. Samo jenu minutu si moga biti unutra. Doli su bili grijači, jako visoke temperature.“ (M.P.)

Međutim, ni u jednom od ova tri gore navedena uratka ne vidimo detaljniji prikaz radnika u njihovoj svakodnevici. Ne susrećemo se s njihovim izazovima i nezadovoljstvima. Radnici se u *Berge Istri* smiju, radosni su i prikazani su isključivo u pozitivnom stanju. U *Jadranbrodu* kratko vidimo dogovore radnika iz raznih pogona putem radio veze gdje između ostaloga jedan od radnika pita za odmor koji mu je

¹¹ „Alekselj Grigorijevič Stahanov i njegov pothvat u kojem je, u samo jednoj smjeni, iskopao 102 tone ugljena u sovjetskim ugljenokopima Donbasa u začetku su pokreta nazvanog stahanovizam kao i povijesnog polazišta za govor o udarnicima kao herojima ili junacima rada, „poznatim“ pojedincima koji su radnim uspjesima zadužili vlastite kolektive i zajednice [...]“ (Matošević 2015: 11).

¹² Termin udarništvo često se koristi kao istoznačnica stahanovizmu, no unatoč često nejasnim razlikama između tih dviju kategorija radništva, stahanovisti su, za razliku od udarnika, bili smatrani dijelom tehničke inteligencije koja je uz pomoć savršenog rukovanja strojevima postizala maksimalne radne učinke, te su se smatrali onima koji postižu uspjehe i učiteljima (Matošević 2015: 11-2).

odmah dopušten, s naznakom da se javi kad dođe da ga se pošalje na drugi posao. Dakle, sve je prikazano u pozitivnoj atmosferi.

S druge strane, u *Godinama hrđe*, upoznajemo Uljanik na jedan posve drugačiji način, “skriven od očiju javnosti, od turista [...] pa čak i od svojih sugrađana. Iza tog zida koji dijeli jednu Pulu od druge Pule postoji jedan nevidljivi život, koji normalni građani, oni koji nisu radnici, koji ne rade iza tog zida, prate samo po određenoj zvučnoj slici. Zvuku industrije, zvuku brodogradnje, zvuku lupanja, mehaničkim soundovima koji su sveprisutni u bilo kojoj ulici kojom prošetate u gradu Puli” (Korovljev 2000). Ovdje su radnici potišteni, osjećaju se iskorišteno i primorani raditi teške fizičke poslove. Njihovi iskazi, a i izrazi lica, te samo ponašanje, prenose direktnu “priču o ljudskoj bešćutnosti, i čarima privatizacije devedesetih godina i jednu nevjerojatnu svakodnevicu radnika i radnog čovjeka” (ibid.).

Slika 1. *Berge Istra*, 1972.

U opisu filma *Godine hrđe* navodi se kako je poduzeće Brodoličilac kooperant brodogradilišta Uljanik za kojeg obavlja poslove antikorozivne zaštite, dok se posao antikorozivca smatra jednim od najtežih i najopasnijih poslova u brodogradnji jer obuhvaća skidanje hrđe metodom pjeskarenja i bojanje zaštitnim bojama. Stoga ne čudi kako je najčešći uzrok nesrećama opijanje plinovima koji nastaju isparavanjem otrovnih boja (ibid.).

Kooperacija je dugo prisutna u brodogradilištu Uljanik. „U širem smislu pod kooperacijom smatramo suradnju brodogradilišta s proizvođačima koji snabdijevaju brodogradilište potrebnim materijalima. [...] u užem smislu podrazumijevamo suradnju s drugim poduzećima koja nam svojom radnom snagom izvađaju određene vrste poslova koje je prije obavljalo brodogradilište. [...] kooperaciju koristimo osobito: za pokriće montažnih radova u špicama opterećenja, jer je to rentabilnije nego uposliti novu vlastitu radnu snagu, koja ubrzo postaje nepotrebna i jer nam to omogućava kontinuitet zaposlenja ostalih radionica; za izvedbu radova koji gotovo zakonito osciliraju, jer se izvode u kratkom vremenskom razdoblju s velikim brojem radnika, koji se ne mogu uposliti nakon tog razdoblja (npr. ličilački radovi); za izvedbu i montažu specijalnih uređaja koriste se specijalizirana poduzeća. [...] Najvažniji radovi koje obavljaju kooperanti u izgradnji brodova su: izrada i montaža cjevovoda, ličilački radovi, elektrozavarivački radovi, specijalizirani radovi kao termička, toplotna i zvučna izolacija na brodovima itd.“ (Stihović 1964: 54).

Većina kazivača potvrdila je da posao u brodogradilištu nije lagan. Iako ni Uljanikovci nisu bili pošteđeni teških poslova, ipak su se složili da su one najgore poslove odrađivali kooperanti.

„Bolja plaća, čuj – mi nemamo godišnji, nemamo bolovanje, ništa nam nije plaćeno. Ja ako ne radim nemam taj dan ništa. To je jedina mana kooperanata, ali nekako izdržavamo. Kooperanti su radili sve prljavije poslove. Išli su u rupe. Uljanikovci su se čuvali, a kooperanti su te prljave poslove radili. Oni su radili ono baš gadno, dno dna, u rupe. To je strašno. Oni ko kooperacija nisu imali ni trliše. Mi smo mogli trliš dobit, imaš i kožu, i sve. Oni onako jadni u riflama rade. On ako podere on mora šest mjeseci čekat od gazde drugo odijelo. Nekad ti ih bude žao. Oni su radili po deset sati svaki dan.“ (S.M.K.)

O teškim uvjetima rada u brodogradnji, i teškoj industriji općenito, možemo saznati iz iskaza pojedinih kazivača ili nekih drugih pisanih radova na tu temu. Bellamy (2001: 11) navodi kako je u razgovoru s jednim ispitanikom koji je vidio rad u kovačnici rekao kako je „[...] bio uvjeren da gleda u Danteov pakao. Bio sam uvjeren da gledam u pakao: crn od zemlje, sve je bilo prekriveno prljavštinom, a vidio sam samo njihove zube i oči, tmurne, znaš. Bilo je pakleno.“, ili „Gledate dolje u tijelo broda, kroz dimnu izmaglicu vatri zakivača, i gledate kako ljudi tamo hodaju poput malih demona u galerijama Danteovog pakla“ (ibid. 37). Johnston i McIvor (2007: 30), također kod svojih ispitanika dobivaju opis Danteovog pakla, ali od radnika u tvornici azbesta:

„Nikada do dana kad umrem neću zaboraviti prvi dojam tog mjesta. Bilo je to poput ulaska u Danteov pakao bez vatre. Bio je to samo pakao. Buka je bila nevjerojatna [...] Prašina je letjela zrakom posvuda, oblaci prašine.“

Možemo reći da se i radnici u filmu *Godine hrđe* nalaze u „Danteovom paklu“. Autor filma bazira čitavu radnju na komunikaciji s radnicima, te u manjem djelu s njihovim nadređenim. Kroz čitav se film ističe nezadovoljstvo uvjetima rada, iskorištavanjem i osjećajem nepripadanja. Sami se nazivaju „automatima koji samo rade“, ili „modernim robovima 21. stoljeća“. Kako kaže jedan od radnika, da je on direktor „mnoge bi stvari promijenio, vratio bi ljudima da imaju beneficirani staž, i da imaju marendu, i da dobivaju kredite za stambenu izgradnju. U ovoj firmi nema nikakvih uvjeta za život, zato se mnoge tragedije i događaju u ovoj firmi. I ja sam nastradao na ovom poslu.“ Naime, ispostavilo se da je taj isti radnik imao stari filter koji je propuštao i otrovao se ispušnim plinovima. Nakon te tragedije nastavio je raditi isti posao jer nije imao drugog izbora. Drugi pak radnik komentira kako se po jednom brodu dogodi bar jedna nesreća. Brod odlazi, a mi ostajemo, kaže još jedan, dok drugi obrazlaže kako sad umjesto špricera obavlja posao čistača jer se bunio za uvjete rada. Treći pak govori kako se dva puta otrovao plinom, međutim dobio je otkaz kako ne bi tužio direktora.

Slika 2. *Godine hrđe*, 2000.

Kao što je prikazano u *Godinama hrđe*, Johnston i McIvor (2007: 40-1) opisuju isto takvo „teško, brutalno i dehumanizirajuće okruženje brodogradilišta, opisujući uvjete

rada kao sramotne, [...] a ljudi su bili sretni što su uopće dobili posao i nisu im smetali uvjeti u kojima su radili“. Tako i radnici u filmu, nemaju drugog izbora, ali mogu biti zahvalni što imaju posao kako bi othranili obitelj.

Razgovorom s radnicima, te uvidom u literaturu i film jasno je kako su kooperanti odrađivali teške poslove, i najčešće više nisu bili potrebni nakon obavljenog posla. Kao što smo vidjeli u *Godinama hrđe*, nerijetko se dešavalo da su se dijelili i otkazi ako se netko od kooperanata razbolio, ili ozlijedio. Na sličan sam primjer naišla i u razgovoru s jednim bivšim Uljanikovcem, kasnije kooperantom brodogradilišta.

„Leža san u bolnici s upalom pluća i doša mi je taj smrad od šefa, eko samo tu potpiši neke papire. Ja nisan ni gleda ča potpisujen i potpisa san si otkaz.“
(D.Ž.)

Žalosna je činjenica da je vlasnik kooperantskog poduzeća iskoristio ranjivost zaposlenika koji se teško razbolio od upale pluća, kako bi zaštitio svoje osobne interese i financijsku održivost svoje tvrtke. Konkretno, ovaj je radnik bio otpušten u poodmaklim godinama i nakon ovog slučaja više nije uspio naći novi posao, a do prijevremene mirovine mu je nedostajalo godinu dana. „Mnoge su studije naglasile kako nezaposlenost izjeda muškost. Ironično međutim, upravo zapošljavanje u teškoj industriji ima potencijal sakaćenja te iste muškosti zbog tjelesnih ozljeda koje iz toga proizlaze te dugotrajne izloženosti teškim fizičkim poslovima, toksinima i prašini“ (Johnston i McIvor 2004: 148), kao što je slučaj kod ovog sugovornika.

„01.05.1996. san doša na delo, ali san dobi papir na kemu je pisalo da više nisan član Uljanika. Nas 400 invalida su poslali u penziju. Su nan dali neke otpremnine. Ma ja san potpisa da bin dela još. Skupa z beneficijom san ima skoro trideset lit staža. Kad su me puštili doma san plaka u oštariji ko malo dite, nisan zna ča bin san sa sobon.“ (M.P.)

Iako se muškost u teškim industrijama, područjima u kojima tradicionalno dominiraju muškarci, često vrti oko pojmova snage, žilavosti i otpornosti, što je u oprečnosti s pokazivanjem ranjivosti ili emocija u situacijama kao što je gubitak posla, u ovom se slučaju potvrdilo upravo kao „izjedanje muškosti“ koje smo prethodno spomenuli.

Iako danas „muškost“ nije više toliko krut koncept kao nekad, i razlikuje se od kulture, generacije i pojedinca, u odabranim filmovima nigdje nije prikazana u onoj mjeri u kojoj je u teškim industrijama postojala. Radnici su prikazani ili kao sretna skupina s istim

ciljem, ili kao krajnje nesretna grupa ljudi koja nema energije prikazati snagu, žilavost, i otpornost.

Iako smo kroz ove dokumentarne filmove dobili, barem djelomično, dojam o uspjehu radnog kolektiva, radničkoj kulturi unutar teške industrije i teških, te ponekad moralno upitnih, uvjeta rada, Matošević (2018: 210) zaključuje kako su „iz filmova oba perioda gotovo u potpunosti izostavljene informacije o procesima dijalektičke povezanosti grada i brodogradilišta, njihovog međusobnog utjecaja i međuprožimanja [...] Pula se godinama kao grad razvijala i rasla upravo i zahvaljujući Uljaniku, čiji su radnici često bili došljaci iz drugih zemalja ili regija, a ubrzo bi postajali Puležanima. Nicali su za potrebe njihovog smještaja kao i njihovih obitelji u suvremenoj Puli ne samo samački hoteli i stambene zgrade već i cijeli gradski kvartovi [...], a još 1950-ih Uljanik je stipendirao više od 1.000 budućih VKV i KV radnika, dok je Kulturno-umjetničko društvo Uljanik osnovano 1974. imalo sedam sekcija: folklornu, likovnu, literarnu, plesnu, fotografsku, dramsku i sekciju omladinskog informiranja. Također, Uljanik je razvijao bogatu sportsku djelatnost u rasponu od nogometa, atletike, jedrenja, izviđača, kuglanja, koturaljkanja, šaha itd.“. O toj smo povezanosti između grada i brodogradilišta, koja je iznimno važna za identitet Pule i njenih sugrađana pisali u prethodnom poglavlju.

Kod stvaranja dokumentarnih filmova često se javlja i problem dopuštenja i suradnje tvrtki, organizacija ili pojedinaca za snimanje u brodogradilištima ili industrijskim postrojenjima. To može stvoriti dinamiku u kojoj subjekti koji se dokumentiraju imaju određenu razinu kontrole nad konačnim proizvodom. U nekim slučajevima ova kontrola može dovesti do pozitivnijeg ili idealiziranog prikaza kako bi se zaštitio ugled ili interesi industrije koja se prikazuje.

Dokumentarnim smo filmovima dobili jedan uvid u brodograđevnu industriju, i njezine dobre i loše aspekte, a u sljedećem ćemo se poglavlju malo pobliže upoznati s radnicima i njihovom vizurom na određene elemente unutar brodogradilišta.

4. TEŠKA INDUSTRIJA STVARA PRAVE MUŠKARCE

„Ne gradimo samo brodove, gradimo muškarce“ (Bellamy 2001: 199)

Teška industrija, uključujući brodogradnju, tradicionalno se povezivala s mačo kulturom koju karakteriziraju fizička čvrstoća, kamaradstvo i određena rizična ponašanja. U kontekstu brodogradnje, i teške industrije općenito, ozljede i bolesti potencijalni su rizici zbog same prirode posla koji se obavlja. Fizički posao i uporaba opasnih strojeva mogu dovesti do nesreća i ozljeda, posebice ako se ne poštuju sigurnosni protokoli. Osim toga, izloženost opasnim materijalima i loši radni uvjeti mogu pridonijeti zdravstvenim problemima.

Većina tekstova o teškoj industriji istražuje uvjete rada s početka 20. stoljeća, stoga je teško pronaći materijale koji bi govorili o današnjem stanju u industriji. Johnston i McIvor (2004: 136) navode da su „osim fizičke prirode posla, radna mjesta u teškoj industriji bila opasna po život, s visokim stupnjem tjelesnih ozljeda zadobivenih tijekom radnog procesa, njegova ritma te toksičnosti radnog okruženja. [...] takva su mjesta¹³ razvila reputaciju maskuline i agresivne mačo kulture, koja se, između ostalog, očituje i u teškom ispijanju alkohola“. Nadalje, „elementi muškog ponašanja u [...] teškoj industriji uključuju duboko ukorijenjenu radnu etiku i naglasak na zarađeni novac. Konzistentna nit koja se provlači kroz usmene dokaze je naglasak koji su muškarci stavljali na to da 'nikada ne budu besposleni' i da maksimiziraju vlastitu zaradu, čak i na štetu vlastitog zdravlja i dugovječnosti. [...] Štoviše, u okviru ove kulture, sposobnost podnošenja najtežih radnih uvjeta, preuzimanja najvećih rizika i alkohol slavili su se kao hvale vrijedne muške osobine“ (Johnston i McIvor 2007: 35).

Teška industrija bila je, prema Johnstonu i McIvoru (2004) okarakterizirana kultom žilavosti i grubosti, gdje se u konačnici stječe status heroja. „Opasni, prljavi i fizički iscrpljujući poslovi, uz stalne ozljede i smrtne slučajeve, jačali su radnike desenzibilizirajući ih na opasnost i socijalizirajući ih u natjecateljsko, mačo okruženje“ (ibid.: 138). Bellamy (2001), te Johnston i McIvor (2004) dotakli su se famozne rečenice sindikalnog vođe, Jimmyja Reida, za vrijeme štrajka u Clydeside-u, iz 1971. godine: „Ne gradimo samo brodove, gradimo muškarce“¹⁴ koja samo potvrđuje taj

¹³ U radu će se govoriti isključivo o brodogradnji, međutim Johnston i McIvor obrađuju radna mjesta koja se tiču teške industrije općenito, ponajviše rudarstva, brodogradnje, obrade metala i konstrukcija.

¹⁴ „We don't only build ships on the Clyde, we build men“ (Bellamy, 2001: 199).

diskurs muškosti. Opasnost i sklonost prema riziku bili su sastavni dio mačističke radne kulture. „Kult žilavosti karakterizirao je tešku industriju čemu su se mladi radnici prilagodili, te apsorbirali pod pritiskom svojih kolega“ (Johnston i McIvor 2007: 35).

Unatoč primjetnim promjenama u radnom okruženju brodograđevne industrije, u kojem su poboljšane sigurnosne mjere, stroža provedba sigurnosnih protokola i smanjena konzumacija alkohola, te iako je došlo do blagog pomaka u zastupljenosti žena unutar industrije, opasna priroda brodogradnje i dalje je prisutna.

4.1. Hijerarhijski odnosi i sukobi

Sukobi se, uključujući i one sa šefovima, pojavljuju na bilo kojem radnom mjestu, uključujući ona u teškoj industriji. Hijerarhijska struktura i pritisak unutar ovih industrija često dovode do sukoba između radnika i menadžera. Šefovi, rukovoditelji, poslovođe, menadžeri, kao oni koji upravljaju radnicima i usmjeravaju operacije, često imaju značajnu količinu moći na radnom mjestu. Oni donose odluke koje utječu na radna mjesta, plaće i uvjete rada radnika. Ova moć se može koristiti odgovorno i pošteno, ali se može koristiti i opresivno, kao što ćemo saznati od ovog kazivača.

„Radnici su se dosta žalili na poslovođe. Na kraju smo se morali ispričavati onim dobrima, jer ih je bilo. Za neke smo svi znali da su jednostavno nesposobni, ali su iz nekog razloga postavljeni na tu poziciju. Ja sam, primjerice, imao super poslovođu, dok nije otišao u mirovinu. Znali smo se porječkati i zakačiti, ali nije bilo zle krvi i poštivao sam ga. Znao je i više od mene, i znao je objasniti stvari. Nakon njega su došli neki koji nisu znali više od mene, i šta će mi takav? Da ponavlja, i ne zna mi pomoći, tu je da ganja ljude i da ima visoku plaću. Tu smo se često kačili s poslodavcem, ali nikad nije riješeno. Mogli smo se žaliti, ali nikakve koristi od toga, jedino ako je poslovođa petljao s normama, ili je otuđio novce. Mada je bilo poslovođa koji su bili super, koji su radili s ljudima. Bilo je šefova radione koji su, kad bi objašnjavali gdje je nešto, znali točno gdje se nalazi, ali ne iz nacrt, nego zato jer su bili tamo dolje u dvodnu zavučeni zajedno sa svojim ljudima. I to smo gurali, to je to, takve poslovođe želimo. Jedno vrijeme sam bio zamjenik poslovođe, ali u kancelariji sam provodio vrijeme što kraće moguće. Po meni, sve bi ih trebalo izbaciti iz kancelarija. Poslovođa treba biti u pogonu s ljudima, da radi, da bude prvi i da uskače gdje treba. Ima nekih koji ni ne znaju kako brod izgleda, tu je da te ganja i da ostatak vremena provodi na kompjuteru radeći tko zna šta? Ima fakultet, završene škole, ali šta će ti to? Da mi kaže danas si u tom i tom prostoru, i kad je gotovo, to mu je maksimum. Baš smo pričali, na primjer u radioni vas ima dvoje-troje vrhunskih majstora, i dvoje-troje osrednjih, onako li-la. Koga bi stavio kao poslovođu? Nećeš ovog najboljeg,

tko će ti odraditi posao ako njega staviš u kancelariju? Staviti ćeš onog koji ti nije baš naj-naj, ali je poslušan i ganjati će ljude, to će mu biti vrhunac. Mada bi trebalo omogućiti onima koji su najbolji da napreduju, imati ćeš za trećinu veću plaću nego šta si je imao dosad kao majstor, ali ćeš nastaviti raditi, voditi posao i biti s ljudima u pogonu. Zašto, na primjer meni kao šefu radione treba još troje poslovođa u kancelariji? Jer jedan je ručna obrada, jedan je strojna obrada, a jedan je predaja, pa onda neka rade, šta će u kancelariji? Primjerice, da je šef radione privatnik, ne bi sigurno tako vodio posao. Problem je što ih se dosta namnožilo u zadnjih desetak godina, umjesto da, kao nekad, bude dvoje poslovođa na 40 ljudi, sad petoro ljudi ima svog poslovođu. Za to smo se svađali s direktorom puno puta. Ovo što ću sad reći će biti malo zločesto, nije homofobno, ali rekao sam, dođem raditi, prođem kroz pogon, to kao da sam na gay paradi. To samo crveni, zeleni, žuti, plavi šljemovi, to sve neki rukovodioci. Znači šefovi radione su imali crvene, poslovođe plave, najmanje ima bijelih, radničkih. Svega je bilo, voditelja prostora, voditelja palube, voditelja gradnje, inženjera u pogonu, svog šefa radione, poslovođe, šta će mi toliko ljudi? Ima onih koji su radili svoj posao i izgarali za njega. I nije bilo neke ekonomije resursa da se to dovede u neki red.“ (F.K.)

Izjava radnika govori o različitim problemima vezanim uz prakse upravljanja na radnom mjestu gdje su se zaposlenici često žalili na svoje nadređene. Radnik je zabrinut zbog neučinkovitosti i lošeg upravljanja na radnom mjestu, zalažući se za pojednostavljeniju i učinkovitiju strukturu upravljanja koja se usredotočuje na bitne zadatke i potiče produktivno radno okruženje.

Međutim, u industrijama poput brodogradnje često postoji jasna hijerarhija, sa šefovima i menadžerima na vrhu i radnicima na različitim razinama ispod. Ova hijerarhija može rezultirati neravnotežom moći, pri čemu oni na vrhu imaju više kontrole i utjecaja od onih na dnu. To može dovesti do situacija u kojima radnici osjećaju da imaju malo utjecaja na svoje radne uvjete ili na odluke koje utječu na njihov posao. Dakle, često postoji jasna dihotomija između radnika i šefova u industrijama poput brodogradnje. Radnici su ti koji rade fizički posao i preuzimaju rizike, dok će šefovi vjerojatnije donositi odluke iz ureda. To može dovesti do nepovezanosti između dviju skupina, pri čemu šefovi ne razumiju u potpunosti izazove s kojima se radnici suočavaju, a radnici osjećaju da njihovi šefovi nemaju kontakta. Kako Bellamy tvrdi (2001: 154), „brodogradilišta su bila mjesta velikih društvenih sukoba, a temeljna razlika bila je upravo ona između radnika i šefova. Šefovi su prvenstveno bili zabrinuti za vlastiti profit i tretirali su radnike kao jednokratne zupčanike u svojim strojevima. Sa svojim udobnim kućama, velikim automobilima i strogim kodeksom odijevanja veoma

su malo činili da izgrade mostove sa svojim radnicima“. Na sličan način, odnos sa nadređenima opisuje i jedan stariji radnik.

„Pokle su me bili stavili za brigadira, ali nisan bija brigadir – ti u školju, i ti u školju – ja gren prvi u školju, ali ima još petnajst školja, četrnajst, dvanajst, i svaki ima svoju. Pokle su se ti direktori ponašali ka faraoni. Su polako stiskali špine. Ni bilo uvega i unega. Sve je pošlo s vragon, pogotovo otkad je uza Riku pod sobon. Pokle su bili ti menežderi, ja hi tako zoven, ne menadžeri, nego menežderi.“ (M.P.)

„Ja san kantajući hodija na delo, ja sam sad varioc bez mane, ja sam čir u stomaku šefova, ja sam varioc iz stare hale i treba mi lova. To san kanta.“¹⁵
(M. P.)

Izjava ovog radnika izražava osjećaj nezadovoljstva ponašanjem rukovoditelja na radnom mjestu te prenosi percepciju menadžmenta koji je bio neučinkovit. Također, implicira da se, unatoč titulu brigadira, hvatao zadataka poput običnog radnika.

U ovakvom okruženju, „biti muškarac značilo je i boriti se za svoja prava protiv autoritativnog menadžmenta i šefova“ (Johnston i McIvor 2004: 140). Kao što smo već napomenuli, odnos između radnika i šefova u bilo kojoj industriji, uključujući brodogradnju, često može biti oblikovan čimbenicima kao što su dinamika moći, hijerarhije i potencijal za ugnjetavanje. Radnici se prisjećaju kad su tek počeli raditi, kako šefovi nisu htjeli znati ništa o njima, a kamoli razgovarati (Johnston i McIvor 2007: 41). Ova pitanja nisu jedinstvena samo za brodogradnju, ali mogu biti osobito intenzivna u industrijama koje uključuju težak fizički rad i rizik, što je čest slučaj u brodogradnji. Često je bilo slučajeva gdje su nadređeni koristili i nasilne oblike ponašanja kako bi dokazali svoju moć.

„Znali smo se sjesti i popiti kafe u cjevarskoj radioni, pa ovaj naš direktor kad nas je vide je natjera poslovođu neka nas sve malo razbaca. Doša je s čekićen i po svemu je tuka i porazbija nan sve. Onda san ja uze neku dasku pa san ja poče razbijat ka i on. Pa me zva direktor gori. Zna san, da ko ponovin još jedan put to ča san napravi da moren poj doma.“ (D.Ž.)

Radnikovo oponašanje poslovođe u ovom slučaju nije rezultiralo dobrim ishodom. Mada je pokazao otpor i neodobravanje ovakva ponašanja, radnik je dobio opomenu od još više instance, i to onu pred otkaz.

¹⁵ Aludirajući na pjesmu *Lutka s naslovne strane* srpske grupe Riblja Čorba iz 1978. godine.

Radnici u teškim industrijama poput brodogradnje mogu se suočiti s opresivnim uvjetima, poput dugog radnog vremena, opasnog rada, niske plaće i neadekvatnih sigurnosnih mjera. Šefovi koji daju prednost profitu ispred sigurnosti i dobrobiti radnika mogu pridonijeti ovim uvjetima. To može dovesti do osjećaja potlačenosti među radnicima, koji mogu osjećati da nemaju izbora nego prihvatiti ove uvjete jer im je posao potreban.

Bilo je i situacija neprihvatanja uvjeta, posebice kod općeg nezadovoljstva i smanjenja osobnih dohodaka, što je često bio povod štrajkovima. Nakon uvođenja gospodarske reforme 1965. te donošenjem novog Pravilnika o raspodjeli osobnih dohodaka 1967. smanjen je „varijabilni dio plaće što je pogodilo uglavnom proizvodne radnike, koji su time smatrali oštećenima, te su zbog toga obustavili rad i fizički napali one koje su smatrali odgovornima“ (Stanić 2016: 80). O tom se događaju često pričalo u Uljaniku, te su čak i oni mlađi radnici bili upoznati njime.

„Ne znam da li je to istina, ali ljudi su pričali kako su radnici u štrajku 1967. godine bacili neke rukovoditelje u more.“ (T.Ž.)

Napori za rješavanje ovih pitanja mogu se pojaviti u različitim oblicima, kao što su radnički sindikati, vladine uredbe i inicijative za društvenu odgovornost poduzeća. Sindikati su posebno kroz povijest igrali ključnu ulogu u zagovaranju radničkih prava, poboljšanju uvjeta rada i suzbijanju represivnih praksi. Upravo su se iz sličnih razloga pojedini radnici u Uljaniku aktivirali sindikalno.

„Teško je dokazati što radi poslovođa sa stimulacijom, pogotovo kad su mu radnici raspršeni na više strana. Kod mene u radioni smo svi na jednom mjestu, mogli smo procijeniti, ako smo tamo već nekoliko godina, koliko je neki posao težak, a većinom se stalno vrte isti poslovi, svi smo sve radili, pa se primijetilo kad netko stalno dobiva lakše, a netko teže, netko stalno šeta. Primjerice, na brodu je malo teže, jer šef može reći: gle, ona ekipa mi radi na onom drugom brodu i odradila mi je puno više od tebe, i njima sam dao veću stimulaciju, pa ti sad dokaži da nije tako. Kod nas u radioni smo ipak znali tko je radnik, tko je neradnik, tko je dobar sa šefom, tko mu kuha kavu. Bilo je nepošteno, i zato smo se aktivirali i sindikalno. Bilo je: daj, daj, ti ćeš to na brzinu, tebi se ne vraća – ok, ali daj da ja to vidim 13. kad otvorim buštu da to stvarno vrijedi što se meni ne vraća na doradu, što ne griješim, što na vrijeme završim, a ne da kad si uspoređujemo plaće, jer svi smo znali tko koliko dobiva, da je razlika 200-300 kuna na plaći. Onda se više isplati šetati za te novce, ako mi je za toliko umanjena plaća.“ (F.K.)

U ovom slučaju radnik izražava potrebu za transparentnošću i pravednošću podjele stimulacija, ističući važnost opipljivih dokaza o doprinosima, posebno u slučajevima gdje su novčane razlike u plaćama relativno male, a poželjno bi bilo osigurati da naponi koje ulaže svaki radnik budu razmjerni njihovoj plaći. Percipirana nepravednost u raspodjeli zadataka i nagrađivanju navela je radnike da se aktiviraju u svom sindikatu.

Međutim, također je važno napomenuti da nemaju svi sindikati poštene namjere jer se i tu znaju naći pojedinci koji gledaju svoju korist, pa su radnici opet prepušteni sebi samima. Ali potencijal za neravnotežu moći, hijerarhiju i ugnjetavanje postoji, i to je nešto čega i radnici i šefovi moraju biti svjesni i raditi na tome da ga ublaže.

4.2. Konzumacija alkohola

Prikaz mačo muškaraca u teškim industrijama često uključuje kulturu opijanja i pušenja, ponegdje i konzumaciju droga. Ovo ponašanje vjerojatno je jedan od načina kako se radnici lakše nose s fizičkim zahtjevima posla, ili pak kao način povezivanja s kolegama, pa makar i nauštrb vlastita zdravlja. Prekomjerna konzumacija alkohola, pušenje i zanemarivanje zaštitne odjeće, osim što imaju ozbiljne zdravstvene posljedice, mogu utjecati na radni učinak i sigurnost. Jedan od radnika prisjeća se svojih početaka u brodogradilištu.

„Bio sam mlad, došao sam na radno mjesto i njih šestorica, sedmorica, ne sjećam se točno, u sedam ujutro su stala u krug i u sredini je bila neka rakija i oni su jedan za drugim potegli bocu redom u krug, tresli u stol i svatko na svoj posao.“ (T.Ž.)

Može se reći kako je uporaba, ili zlouporaba alkohola, tradicionalni muški porok. „Alkohol bi umrtvio tjelesna osjetila i smanjio dosadu, umor i monotoniju njihovog rada. Pogotovo kad su radili u izoliranim radnim područjima [...] Konzumiranje alkohola također je kompliciralo osobne i društvene odnose na radnom mjestu. Podmazan s malo previše pića, pijani radnik mogao bi se ponašati pretjerano agresivno prema kolegi s posla, sudjelovati u pretjerano grubim igrama, izraziti otvorenije duboke etničke ili rasne antagonizme ili čak verbalno ismijavati nadređenog“ (Meyer 1999: 124).

Zlouporaba alkohola može imati štetne učinke na fizičko i mentalno zdravlje, što osim zategnutih odnosa među kolegama, dovodi i do smanjene produktivnosti ili izostanaka

s posla. Uz to, prekomjerna konzumacija alkohola može narušiti prosuđivanje, koordinaciju i koncentraciju, što može povećati rizik od nesreća i ozljeda u opasnim radnim okruženjima poput brodogradnje, mada je teško bilo dokazati je li samo alkohol uzrokovao nesreće.

„Negdje je možda alkohol, negdje je šlampavost radnika, negdje je slabo organizirana priprema u prostoru, pa možda ventilacija nije adekvatna, pa možda i ta skela ne drži kako treba. Svašta može biti.“ (F.K.)

Što se problema s alkoholom tiče, poduzeće je nastojalo pozabaviti se tim pitanjem jer im je jedan od važnih vidova socijalne zaštite u brodogradilištu Uljanik bilo sprečavanje i liječenje bolesti ovisnosti, osobito alkoholizma. Godine 1982. osnovali su Klub liječenih alkoholičara koji je navodno uspješno pridonosio apstinenciji liječenih alkoholičara i njihovu ponovnom uključivanju u rad, obiteljski i društveni život (Bedrina et al 1986). Unatoč naporima da se smanji konzumacija alkohola u poduzeću, nekako je ipak uvijek bio prisutan.

„Kad sam ja došao 2000. alkohol je bio puno zastupljeniji nego šta je bio sad. I ono šta su mi pričali i prije nego sam ja došao da je to bilo normalno doći ujutro popiti si bocu nečega i ići raditi. Ovi stariji majstori, nije se moglo raditi bez toga. Možda je bilo dva, tri starija radnika kad sam ja došao koja su pila, ali u principu sve manje ih je bilo. Pazilo se, bila je i služba za zaštitu od poslodavca koja je s Drägerom (alkotest) išla okolo i ispitivala često poslije marende, često petkom poslije marende kad bi ljudi i roštilj znali spremi. Bilo je, ne mogu reći da nije bilo.“ (F.K.)

U razgovoru s kazivačima dalo se zaključiti da je ispijanje alkohola kod nekih pojedinaca bilo učestalo. Neki su se i našalili da je bilo i onih koji bi trijezni griješili, a kad bi bili pod „gasom“ bili su besprijekorni u svom radu, iako poduzeće ima stroga pravila i propise u vezi s konzumiranjem alkohola na poslu kako bi se održalo sigurno radno okruženje i spriječile nesreće koje bi mogle dovesti do ozljeda ili smrtnih slučajeva. Od zaposlenika se obično traži da se suzdrže od konzumiranja alkohola dok su na dužnosti ili određeno razdoblje prije početka rada, posebice jer teška industrija često uključuje rad u opasnim okruženjima gdje bi trenutni nedostatak prosudbe ili koordinacije mogao imati ozbiljne posljedice. Zaposlenici moraju biti potpuno sposobni promptno reagirati na hitne ili neočekivane situacije. Konzumacija alkohola može utjecati na donošenje odluka i smanjiti vrijeme reakcije, povećavajući rizik od nesreća ili ozljeda.

4.3. Ozljede, invaliditet, bolest i smrt

„Industrijalizacija je skupa ako je sagledamo iz kuta slomljenih i ozlijeđenih tijela. Ozljede, invaliditet i smrt uzrokovani radom bili su najnormalnija stvar teške industrije, a sve kao rezultat iskorištavanja i brutalnosti sistema, gdje je profit bio važniji od radničkog zdravlja i blagostanja. [...] To je dio cijene koju su muškarci platili za dokazivanje vlastite muškosti unutar patrijarhalnog kapitalizma i njihove kolonizacije opasnih poslova, uključujući vojsku i rudarenje“ (Johnston i McIvor 2004: 137), a isto se može primijeniti i na brodogradnju. Ne možemo sa sigurnošću tvrditi kako se uvijek htjela dokazivati muškost kad su u pitanju ozljede. Mnogo je čimbenika igralo ulogu pri odrađivanju posla u Uljaniku, a upravo zbog njegove naravi, često su se događale nezgode, koje je poslodavac morao evidentirati i na neki način „riješiti“.

„HZZO je to interpretirao kao nepažnju radnika. Ali sve je onda nepažnja radnika, meni ako sklizne brusilica i porežem se je nepažnja radnika, a sklizne. Morali bi imati rukavice, to smo imali, znači zaštitna oprema. Došla bi na uviđaj, ta ista služba zaštite na radu napravila bi zapisnik i u principu to je to. Bilo je tu pokliznuća, uganuća, ali jednostavno je takav posao da kako se radi, i kako se radilo, još je i jako malo bilo.“ (F.K.)

Bellamy (2001) potvrđuje kako su brodogradilišta jako opasna mjesta, gdje su svakakve moguće ozljede česte, od lakših do onih težih, poput padova s velikih visina, opasnosti od trovanja, požara i sličnih, a ni brodogradilište Uljanik u tome nije iznimka, što će pokazati sljedeći primjeri.

„Ja san zateza limove da približin da varioc more puntirat štranguin,¹⁶ i je puknu me i opali po rebrima da sam bez daha zusta. Svi smo imeli samo sreće u Uljaniku.“ (D.Ž.)

„Desilo se jako puno ozljeda u Uljaniku, barem ono šta ja znam. Nekima je alkohol bio uzrok, nekima možda neznanje, a nekima umor. Svega je bilo. Osobno sam prisustvovao kad je jedan od starijih radnika umro zbog pada s velike visine. Jedan je umro od spaljivanja s kisikom, to nisam vidio, ali sam čuo i da je smrdilo po spaljenom mesu.“ (T.Ž.)

„Dva, tri lita zaredom bi bija zgorija čovik. Jedan je hodija sam, vatrogasac ga je jedino pelja za doli, samo je ima zalipljeno od budanti i rukavice, pokle je umra, jer je ima više od sedamdeset posto da je zgorija. Ima jedan ča je dela s nama, ali taj si je zgori samo ruke s acetilenom. Dovoljna je bila samo jena iskra da se čovik nažge.“ (M.P.)

¹⁶ Željezna motka, poluga.

„Jedan je kolega u škafetu¹⁷ ostavi, ili zaboravi, aš to su kreli, aparat za rezanje još vajak prikopčan na mrežu plina, i kako se ti ormar napuni plinom je došlo do eksplozije. Poklopac od škafeta, koji ima sigurno deset kili, je odleti i probi krov hale koji je visok isto desetak metri, a morda i više.“ (D.Ž.)

„Na svoje sam oči vidio kako se čovjek zapalio na metar i po od mene. Na svu sreću, bez težih posljedica. Radnici su zbog straha od krađe skidali aparate za rezanje s maniga,¹⁸ a zbog lakšeg skidanja, nisu propisno učvršćivali manige paljenom žicom, obujmicom. Prilikom uzastopnog stavljanja i skidanja maniga sa aparata one bi se oštetile i puštale. Majstoru je prilikom rada acetilen napunio rukavicu i čitav gornji dio radnog odijela. Kako je rezao metal, iskra je zapalila plin i čovjek je planuo, spaljene su mu sve dlake na rukama i prsima, obrve, trepavice, kosa.“ (T.Ž.)

Neodgovarajuće sigurnosne mjere i rizično ponašanje mogu rezultirati ozljedama, uključujući opekline, posjekotine, prijelome, pa čak i smrt. „Imperativ ekonomskog opstanka u surovom i oštrom poslovnom okružju u teškoj industriji ovog doba stavljao je maksimiziranje profita uvijek ispred zdravlja i dobrobiti radnika“ (Johnston i McIvor 2004: 148), te posljedično do zanemarivanja njihove sigurnosti i sigurnosnih protokola ili prekomjernom radu zaposlenika, što sve može pridonijeti povećanom riziku od nezgoda i ozljeda na radnom mjestu. Bilo je svakakvih nesreća u Uljaniku. Nisu se sve događale zbog konzumacije alkohola, ili želje za dokazivanjem. Neke su zaista bile samo nesreće, zbog nepažnje ili zaokupljenosti nekim drugim stvarima.

„Jedan je radnik staja na česti i traktor ča je vozi limove je ša u rikverc i ga je zgazi jer ga ni vide. Vozač ni bi pijan, ni ga vide, a uvi je čakula s kin drugin i je bi speštan. (D.Ž.)

Nisu samo muškarci bili podložni ozljedama. Iako žena nije bilo mnogo na otoku, jedna je kazivačica potvrdila kako je i sama doživjela težu nezgodu.

„Ja sam i kičmu slomila u Uljaniku. Pala sam na bulb pa sam morala operirat, ta tri pršljena vadit.“ (S.M.K.)

Osim svega navedenog, kultura radničke klase bila je puna stahanovskih primjera radnika koji se suprotstavljaju prihvaćenim normama. „Natjecateljski duh je bitan sastojak mačističke radne kulture, kao i visoka tolerancija na opasnost i sklonost riziku“ (ibid.: 144). Neki su se radnici, čini se, jednostavno suprotstavljali zdravom razumu, čak i kad su opasnosti bile očite.

¹⁷ Metalni ormar napravljen od centimetar debelih limova za brodomonterski alat.

¹⁸ Brodsko gumeno crijevo.

„Jedan je radnik podešavao debljine limova bindom,¹⁹ ona ima oko petanaestak kila. Zbog nepravilnog rukovanja i brzine posla binda je skliznula i pogodila ga u čelo svom silom. On je samo skinuo rukavicu, obrisao si krv i nastavio raditi. Nekoga bi ta silina nokautirala ili bi išao doma, a njega su morali tjerati kod medicinske sestre.“ (T.Ž.)

Slučaj ovog radnika živopisna je ilustracija nepopustljive predanosti zadatku. Unatoč težini incidenta, stoički je odlučio nastaviti sa svojim radom. Ova epizoda također naglašava do koje je mjere prevladavajuća radna kultura poticala nevoljkost da se prizna ranjivost ili potraži liječnička pomoć, budući da je ozlijeđeni radnik morao biti prisiljen konzultirati medicinsku sestru. Ne možemo sa sigurnošću tvrditi je li to razlog, ili jer je kao majstor htio ostaviti dojam na mlađe kolege. Johnston i McIvor tvrde kako „nije lako razlučiti razmjere unutar kojih su radnici riskirali čineći „veliki sui“²⁰ kojim su pokušavali impresionirati kolege svojom muškošću ili jer su pokušavali maksimalizirati zaradu u teškim radnim uvjetima pod pritiskom uprave koja je bila okrenuta profitu“ (2004: 144). Taj je isti radnik ponovio slično „herojstvo“ i u sljedećem primjeru.

„Bio je osmi mjesec, ljeto i toplo, mi smo bili vani i radili sekciju iza hale. Odjednom je bio prolom oblaka, u sekundi smo bili mokri. Htio sam da se sklonimo od kiše, ali moj majstor je htio da završimo još taj komad. Stalno mi je govorio: šu mali, još to da finimo. Meni nije smetala kiša i to što sam mokar nego prilikom rada morao sam koristiti aparat za varenje, a pošto smo bili tako mokri, bili smo odličan vodič za struju. Svaki put kad sam trebao puntirati bulb tresla bi me struja do ramena, i tako dva puta, nakon čega sam bacio pincu i rekao da ne mogu to dovršiti, a on mi je rekao: pušti mali, ću ja. On je tako zavarao desetak punta bez maske za varenje. Ja sam ga gledao u čudu dok se poslovođa smijao jer ga je poznavao.“ (T.Ž.)

Upornost i otpornost dotičnog radnika proširila se izvan jedne epizode, a vjerojatno ih je bilo još mnogo. Ovo je još jedna potvrda predanosti i neustrašivosti koju su radnici pokazivali u nepovoljnim okolnostima, utjelovljujući nesalomljiv duh i mačizam, koji su karakterizirali kulturu radničke klase u miljeu teške industrije.

U brodograđevnoj industriji postoji složena mreža uzročnih čimbenika koji pridonose zdravstvenim i sigurnosnim problemima radnika brodogradilišta. Osim ozljeda proizišlih iz nepažnje radnika, konzumacije alkohola, neadekvatnosti zaštitne opreme, mačo dokazivanja, postoji i velika opasnost utjecaja štetnih kemijskih tvari korištenih

¹⁹ Ručna dizalica.

²⁰ 'Doing the big sui' op.prev. veliki suicid, ili drugim riječima vrlo riskantne radnje kojima se dobivao status heroja.

u procesu brodogradnje. Slično će pisati Bellamy: „Osim ozljeda, bilo je i mnogo drugih tegoba kojima su bili skloni radnici brodogradilišta. Pneumatski zakivači i kalafati pretrpjeli su 'bijeli prst' od stalnih vibracija svrdla; azbestni radnici bili su toliko prekriveni azbestom da su ih zvali 'bijeli miševi', a često su razvili azbestozu, upalu pluća uzrokovanu udisanjem azbestne prašine; pare ulja, boje i zavarivanja uzrokovale su druge probleme s prsima; a dakako da je svaki radnik patio od industrijske gluhoće. To je bilo toliko uobičajeno da se u dvorištu razvijao neslužbeni znakovni jezik“ (2001: 52).

Azbest, koji se u prošlosti često koristio u brodogradnji, predstavljao je veliku prijetnju. Udisanje azbestnih vlakana može dovesti do teških respiratornih stanja, uključujući azbestozu, često s odgođenim početkom, što ga čini latentnom i podmuklom profesionalnom opasnošću. „Upotreba azbesta je u Hrvatskoj zabranjena od 2006. godine, no bio je u širokoj upotrebi u industriji pa tako i Uljaniku, budući da je jeftin, otporan na toplinu i trenje. Tijekom 1981. i 1984. godine u skupini od 495 pacijenata iz Pule, izloženih azbestnoj prašini na poslu kod 85 radnika (16,7%) otkrivena je patologija azbestoze. To su redom bili brodostolari, brodoizolatori, brodski električari, brodotesari koji nisu pokazivali neke značajne kliničke simptome bolesti osim umora. Kod nekih bolesnika pronađene su patološke promjene na plućima, a kod petorice se razvio rak bronha“ (Istarska enciklopedija, <http://istra.lzmk.hr/clanak.aspx?id=146>). Stariji se radnici prisjećaju da su radili s azbestom, ali nisu tada bili upoznati s njegovom opasnošću.

„Rukavice su bile azbestne, pokrov za varioca je bi od azbesta i s tim si dela. A sve bi jin to zgorilo. To je strahota bilo za vidit. Črni bi zašli vanka. Brižni.“
(D.Ž.)

„Ja san ima kušin od azbesta kad sam varija. To smo ga dužili skupa sa 50 metri kabla, prenosnu lampu, normalno piketa, pinca i ovo ča dojde na meni i gotovo. Ma ki je oniput priča o azbestu, nije se znalo niš. (M.P.)

Osim azbesta, tihog ubojice, brodogradnja uključuje korištenje širokog spektra opasnih tvari, uključujući boje, otapala i pare koje nastaju upotrebom tih sredstava. Dugotrajna izloženost ovim kemikalijama može dovesti do raznih zdravstvenih problema, uključujući respiratorne probleme, kožne poremećaje, pa čak i dugotrajne kronične bolesti. Također, brodogradilište je sinonim za buku, stoga dugotrajna izloženost može rezultirati gubitkom sluha, čestim zdravstvenim problemom među

radnicima brodogradilišta. Jedan od radnika s kojim sam razgovarala rekao je kako je razvio tinitus od stalne buke kojoj je bio izložen na radnom mjestu.

Sve ove nesreće bile su uzrokovane čimbenicima kao što su konzumacija alkohola, nedostatak zaštitne opreme, pokušaji da se impresioniraju kolege i pritisak rokova. Johnston i McIvor (2004: 145) navode kako je „osim nepažnje, konzumiranja alkohola, i umora, nesmotreno igranje bilo uobičajeno u brodogradilištima, uključujući i gađanje grudama azbestne paste. Takvo rizično ponašanje češće se vidjelo među mlađim radnicima, koji su statistički bili skloni ozljedama“. I u Uljaniku su bile poznate slične nesmotrene igre.

„Varioce smo zajebavali. Oni kad vare ne vide niš. Ima ti kus kega rabi zavarit i ne vidi niš. Dvajset varioca na sekciji je bilo. I mi bi onda zapalili papir, ili u najlon pustili malo acetilena i hitali jin. To je eksplodiralo. To bi se svi digli od straha. A mi smo ušli ćja, ko ne bi nas stukli. (D.Ž.)

Takozvano „igranje“ unutar brodogradilišta je aspekt koji se ne može zanemariti. Radnici se povremeno uključuju u razigrane aktivnosti, koje, iako možda potiču kamaradstvo, mogu dovesti do nesreća i ozljeda. Kako Meyer na ovom tragu obrazlaže, „[...] ovo nedopušteno ponašanje sugerira da razlika između posla i slobodnog vremena nikada nije u potpunosti prekinuta. Muška igra ponekad je značila jednostavno ne raditi poslušno i dosljedno na svom rutiniranom poslu. U svojim pojedinačnim i kolektivnim oblicima nezakonitog ili nedopuštenog ponašanja, radnici su jeli, čitali, pili alkohol, čitali knjige ili novine, tukli se ili kockali. Drugi su uzimali preduge stanke, agresivno izazivali svoje nadređene, bavili se neprestanom igrom ili su usporavali rad ili prekidali rad jednostavno kako bi dobili pauzu od tvorničkog režima. Mnoge od tih nezakonitih aktivnosti i oporbenih gesta proizašle su iz grube muške kulture koju karakteriziraju piće, nasilje i osporavanje“ (1999: 121).

4.4. Zaštitna oprema i sindikati

Bellamy tvrdi (2001: 52) „kako su se muškarci bojali ozljeda u brodogradilištima, no one su bile toliko uobičajene da su gotovo prihvaćene kao neizbježan dio posla. Sama priroda posla bila je opasna, no ona je također pomogla u izgradnji čvrste zajedničke veze među brodograditeljima i povećala njihov ponos što mogu preživjeti u tako surovom okruženju. Muškarci su pokazali veliki otpor novim sigurnosnim mjerama kada su primjerice kacige i zaštitne naočale uvedene 1960-ih“. Ukorijenjene radne

navike teško je bilo nadići, a djelomice su ih odbijali iz razloga što su prve verzije zaštitne opreme bile neudobne i smanjivale su produktivnost, samim time i zaradu. Smatrali su da je „nošenje sigurnosne opreme na neki način znak slabosti“ (ibid.). Sličnih je slučajeva bilo i u Uljaniku.

„Monteri neće da nose gore, njima je vruće – onda su počeli skidati s plaće, znaš 500 kuna ako nemaš gore jaknu, ako nemaš šljem. Onda su jedno vrijeme nosili, al' to su bile jako velike vrućine. Kad se zapališ, eto zla. Onda je problem. Idu ovi, zaštita na radu, i moraš imat sve po p.s.-u.“ (S.M.K.)

60-ih i 70-ih su godina mnogi radnici u teškoj industriji „kritizirali svoje sindikate, posebice zbog slučajeva žrtava industrijskih bolesti. [...] nekima su sindikati bili jednako loši kao i poslodavci [...] međutim, neki su pojedinci istaknuli pozitivnu ulogu sindikata, napominjući koliko su učinili za zaštitu radnika“ (Johnston i McIvor 2007: 32). Oprečnih mišljenja po pitanju zaštitne opreme bili su i radnici Uljanika.

„Na početku nismo imali ni šljemove. Moj brat je očelavija ča ni nosi šljem. Kasnije san ja kao varioc, ima onu običnu masku, onda si ima kecelju, rukavice i gležnje na nogami. A ima si i ono kožno sve, ma ki bi s tin dela u sedmen misecu – nidan, bi se skuhalo.“ (M.P.)

„Šta se tiče radnih odijela, njih su nosili, jer nisu htjeli oštetiti svoju odjeću. Jedino ljeti nisu nosili jakne iz očitih razloga jer je ljudima bilo toplo. Rukavice su također nosili. Jedino je sa šljemovima bila borba, njih nisu baš radnici nosili, ali više zato jer im je smetao. Ne znam, nikad nije bio prihvaćen, nije bilo praktično za ga nositi, nisi imao osjećaj za prostor s njime. A što se tiče direktive da se mora nositi zaštitna oprema, to je pak bilo na valove, malo se moralo nositi, pa se malo nije.“ (T.Ž.)

„Kad sam tek počeo raditi, šta se tiče zaštitne opreme, ona se nije toliko gledala kad je bilo puno posla, kad je bio presing. Samo jedan od nadležnih je u to vrijeme forsirao zaštitnu opremu. Sjetio bi se zaštitne opreme kad bi se sam ozlijedio, udario glavom ili se spalio aparatom za rezanje metala koji je proizvodio više od 1000 Celzijevih stupnjeva. Kad si hodao po hali morao si gledati lijevo, desno, napred, nazad gore i dolje, sa svih strana je vrebala opasnost. Kasnije se sve to postrojilo, nadzor se pojačao. Čak su skidali ljudima sa plaće ako nisu imali zaštitnu opremu (šljem, jakne, rukavice). Pogotovo sad pred kraj, nije bilo toliko posla, obujam se smanjio, pa su stalno stiskali s tim.“ (T.Ž.)

Zaštitna oprema bitan je aspekt sigurnosti radnika u teškoj industriji. Sindikati igraju, ili bi trebali igrati, ključnu ulogu u zagovaranju prava radnika, uključujući pružanje i pravilnu upotrebu zaštitne opreme. Okruženje teške industrije često uključuje različite

opasnosti kao što su mehanički rizici, izloženost kemikalijama, visoke temperature, ili buka. Za zaštitu od ovih rizika ključna je odgovarajuća zaštitna oprema i bolji uvjeti, za što se zalagao i Uljanikov sindikalac.

„Prije nego što sam bio glavni povjerenik sindikata, bio sam u povjerenstvu radnika zaštite na radu. Što se tiče zaštite na radu to je dosta visoko bilo na listi prioriteta firme, i imali su svoju službu zaštite na radu, što su zakonski morali imati, ali je to više bila savjetodavna služba u odnosu na ono što smo mi htjeli da bude – da može doći na lice mjesta i prekinuti radove ako je nešto opasno, ili ako je temperatura preko 35-40 °C u hladu ili ispod dvodna na brodu 60-70 da stopira, i pošalje ljude van dok se ne osposobe uvjeti da ljudi mogu raditi. Nego su oni došli do rukovodioca i rekli: slušajte, ovdje je malo opasno raditi, mi savjetujemo da se prestane; ali tu bi to stalo jer rokovi stižu, norme su kakve jesu i mi to moramo završiti. Nije to ono što smo htjeli, ali barem je postojalo nešto, moglo se reagirati. Moglo se, primjerice u jutarnjim satima, u dogovoru s ljudima, da se ranije počne raditi i ranije ode kući, od 05 do 13 sati, po ljeti obavezno, na određenim radnim mjestima. Također, gledalo se da se u ljetnim mjesecima smanji kapacitet posla, da se ne radi toliko i da se ljude šalje na godišnji, možda ne kolektivno kao nekada, ali po grupama da svakih tjedan jedna ekipa iskoristi godišnji. Uglavnom se držalo toga, pogotovo dok je to bilo likvidno, dok je bilo sredstava, i dok smo mogli utjecati na takve stvari, dok su se rokovi ipak poštivali, i dok smo predavali brodove i prije roka, a ne sad kad smo sa svime kasnili zadnje dvije godine, kad je postalo škakljivo. Mi smo pokušavali razgovarati s ljudima da istrpe neke stvari, da se izvučemo jer je jednostavno moralo to biti gotovo. Nisu ljudi krivi što smo bili u stisci s vremenom, ali su na kraju ispaštali, radili u tri smjene, i subote i nedjelje, poslije se to nadoknađivalo slobodnim danima, ali u principu bilo je tih horukova, šta nije po pravilnicima, ali bilo je razumijevanja.“ (F.K.)

Iskustva i zapažanja ovog radnika, vezana uz sigurnost na radnom mjestu, naglašavaju nepodudarnost između očekivanja i praktične stvarnosti unutar službe za zaštitu na radu. Za radnike je, svakako, važno da budu svjesni svojih prava i da se uključe u sindikate kako bi izrazili svoju zabrinutost i zagovarali odgovarajuće sigurnosne mjere, uključujući pružanje i učinkovitu upotrebu zaštitne opreme.

„Što se zaštitne odjeće tiče, ovaj zadnji period od dvije godine nije bio baš reprezentativan, ali prije je bilo sve ok. Bilo je povjerenstvo radnika skupa sa službom zaštite na radu, bili su povjerenici radnika za zaštitu na radu, povjerenici poslodavca, komisije za kvalitetu zaštitne opreme, norme za ispoštovati ovisno o radnom mjestu, primjerice, varioci su imali kvalitetnija, deblja kožna odijela i češće mijenjana, ovi drugi – cjevvari i mehaničari, imali su tanja odijela, manje kvalitetna, ali u skladu sa svojim zanimanjem. S time da ako su se odijelo ili cipele potrgale, uvijek se moglo zamijeniti.“ (F.K.)

Ovaj prikaz naglašava strukturirani pristup pružanju zaštitne odjeće u nedavnoj prošlosti kad su uvjeti općenito bili zadovoljavajući, u suprotnosti s potencijalno manje učinkovitim praksama koje su se pojavile u posljednje vrijeme kad je Uljanik bio u problemima. Sindikati su ti koji pružaju potporu i resurse radnicima koji trebaju pomoć u rješavanju pitanja sigurnosti na radnom mjestu ili prijavljivanju prekršaja. Kolektivnim pregovaranjem za poboljšane sigurnosne standarde na radnom mjestu, sindikati doprinose stvaranju sigurnijeg okruženja za radnike u teškoj industriji.

„Kad sam ja dolazio još je to sve bilo dosta laško. Ali sve više su inzistirali da to bude po propisima, dobivali su te certifikate ISO, ti strani brodovlasnici su isto zahtijevali da na njihovim gradnjama, na brodovima to bude na nekoj razini. Ovaj šta gradi kruzer je na svakoj palubi zahtijevao dva vatrogasca, svog zaštitara i tako. Kažem da se to stvarno dizalo i to jako dobro, koliko god možda nama bilo to teško, na primjer pušačima ne zapaliti na brodu – iako je vani to normalno da se ne zapali cigareta i da se ne puši na radnom mjestu. Meni je lako jer sam nepušač pa mi je i odgovaralo da moj kolega do mene ne puši, kao da mi nije dosta i dima od elektroda. Duge rukave i po ljeti kad se radi, kaciga i šljem obavezno. Tako da se stvarno to dizalo i forsiralo, čak možda di i ne treba toliko. Bilo je i prijetnji, možda i nekih kazni za one koji su se inatili, ali u principu su rukovodioci imali razumijevanja kad je bilo jako toplo. Primjerice da se skine šljem na pola sata pa da se kasnije vrati, ali na brodu se trebalo nositi jer je opasnije, uvijek može nešto pasti. U radioni je ipak to malo drugačije.“ (F.K.)

Radnik ilustrira evoluciju sigurnosnih mjera na radnom mjestu, naglašavajući utjecaj propisa, certifikata i vanjskih zahtjeva na strogost ovih mjera, od kojih su neke smatrane pretjerano krutima. Poslodavci su, s druge strane, dužni osigurati ispravnu upotrebu zaštitne opreme kao dio svoje predanosti sigurnosti na radnom mjestu.

„Poduzeće je opet gledalo nabavljati te neke izotonične napitke na težim poslovima, to se dijelilo. Vitamini su se dijelili jednom do dva puta na ljeto, i Cedevite. Voda je bila dostupna. Fontanele su se montirale, i za kunu se mogla litra, litra i po obične flaširane vode kupiti. Možda su ljudi to zdravo za gotovo uzimali, kao da je to skroz normalno, i onda sad čujem kako rade drugdje da nije kao u Uljaniku. Bila je to država za sebe. Bilo je negativnih stvari, ali barem si mogao pokušati popraviti ih, u nekoj domeni. Nisi mogao dobiti baš sve što si tražio. I kad bi se reagiralo malo preko sindikata bi i ti rukovodioci se možda malo povukli pogotovo u ovo vrijeme kad su te vrućine. Da se ljudima dopusti odlazak u hlad, i da se malo opuste, i voda i kava, i pokušati malo i radno vrijeme korigirati, da se počne ranije i ranije završi.“ (F.K.)

Prema riječima ovog kazivača, gledajući unatrag, mjere koje su se poduzimale kako bi se olakšao rad u teškim uvjetima, radnici su često uzimali zdravo za gotovo, naizgled ih smatrajući standardnim dijelom svog radnog okruženja. Upravo su te beneficije i pogodnosti došle do izražaja percipirane u usporedbi s praksama na drugim radnim mjestima koje su radnici morali potražiti nakon propasti Uljanika. Unatoč određenim negativnim aspektima, prednost je bila mogućnost rješavanja problema unutar tvrtke, unutar određenih granica, naravno. Nije se moglo udovoljiti svim zahtjevima, ali na neke je sindikat mogao utjecati.

4.5. Fiksno i varijabilno: norme, prebačaji i prekovremeni

Norma je „standardni učinak koji se očekuje od pojedinačnoga radnika ili radne skupine u određenom vremenu uz dane tehničke i organizacijske uvjete rada i utroška sredstava. Norme se mogu odrediti prema iskustvu, statističkom istraživanju ili tehničkim mogućnostima, pa se razlikuju iskustvene, statističke i tehničke norme“ (<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=44095>). Uvijek se radilo na normu, potvrđuje većina kazivača. Na tom tragu sugovornik se prisjeća:

„U sedam ur kad je turno već smo počeli delat. Nema tu kafela, zajno si poče delat. Si mora zajno teć da najdeš makinu da ti ki ne zgrabi. Ko ne si mora vuć kabel i 50 metri. Norma nan je bila kvarnar i pet metri svaki od nas dva. Dok san ja dela vajak smo delali na normu. Do marende si napravi dvajset metri, i pokle ovo drugo.“ (M.P.)

Mada Stanić (2016: 81) piše kako je 1967. „velika intervencija pravilnika bila u izmjeni sustava obračuna varijabilnog dijela osobnog dohotka koji je uključivao i norme što je značilo da su se postavili jedinstveni normativi na razini poduzeća, s obzirom na to da su do tada norme bile neujednačene, što je dovodilo do toga da su neki odjeli imali veće norme od drugih“. Nadalje, Stanić razlaže kako su se osobni dohoci sastojali „od izračuna za redovno radno vrijeme (startna osnovica), produženi rad (prekovremeni), prebačaj norme te za varijabilni dio (premija). U zbroju tih elemenata plaće najveći dijelovi odlazili su na redovno radno vrijeme i na varijabilni dio“ (ibid.: 80). Možda je to u teoriji bilo u redu, ali u stvarnosti su se nadređeni poigrali s odrađenim satima i prekovremenima svojih radnika.

„Prije, kad je bio taj model prebačaja i normi, šef bi pisao ti prekovremene, ali ne prebačaj za te sate, samo za redovne, i automatski nemaš stimulaciju od 25-30% jer ti je prekovremeni pojedu i dođeš na 10-15%. Ali si radio

prekovremeno. Pa ako sam radio, trebao bi mi još više dati za prekovremene, ako sam ostao i odradio.“ (F.K.)

Nekad je ovakav rad mogao osigurati prihode i financijsku stabilnost za radnike, posebice za vrsne majstore koji bi dobivali veće norme, međutim postoje određena ograničenja i izazovi povezani s ovim sustavom. Jedan od tih izazova je mogućnost rada izvan ograničenja, što može dovesti do problema kao što su iskorištavanje ili pak izgaranje, to jest rad iznad svojih mogućnosti. Događalo se da su rokovi pritiskali radnike iz Uljanika, ili su kasno dobili materijal potreban za rad, što će nam pokazati sljedeći primjer.

„Jer nažalost, a to je iz nekih prošlih vremena, mi jesmo bili skloni horuku, čak i ja kao radnik, i pomoćnik i poslije majstor. Ajmo to danas riješit da ne moramo sutra, ili ajmo danas da tu normu stignemo pa da si veću stimulaciju pišemo, ili da ne moram doći u subotu. Meni se hvala bogu nije desila nikakva ozljeda, ali sigurno da utječe i to. Ti horukovi. Nisam radio vani, ali kažu da se konstantno radi, ali polako. A kod nas je bilo daj, daj, brzo, brzo jer čekaju taj komad na brodu. Daj, daj, brzo, brzo jer moram ići ća, ne mogu ostati poslije tri, ili ne mogu doći u subotu. Ili daj hitno je nije bilo materijala pa se nabavio kasno pa je došao kasno i brzo, brzo da riješimo.“ (F.K.)

Ovakav sustav u kojem pojedinci razmjenjuju svoj rad za novčanu naknadu od poslodavca, bio je nekad podložan intervencijama nadređenih.

„Norme su dolazile, postojali su normirci, znači ured koji se bavio normiranjem poslova, po nekim tabelama. Mi smo u radioni radili u paru i znali bi dobiti normativ: ovaj posao ima 100 sati, i u tih 50 sati, jer smo dvoje, smo trebali završiti da bi zatvorili normu. Svaki ušteđeni sat mogli smo si pisati u stimulaciju. Specifikum je da ogromna većina ljudi ni ne zna kako to funkcionira jer su poslovođe i rukovodioci to zatvarali. Kod mene u radioni smo mi normu dobivali na ruke i sami smo si zatvarali jer je bio specifičan posao tako da nije moglo ostati kod poslovođe u kancelariji. Ali, bilo je malverzacija sa satima, za što smo se borili u sindikatima. Bilo je rukovodioca koji su morali dati otkaz zbog tih stvari kad se otkrilo, kao i kooperacija.“ (F.K.)

U sljedećem primjeru vidjeti ćemo promjenu u sustavu plaćanja gdje veliku ulogu imaju rukovoditelji. U ovoj izmijenjenoj shemi rukovoditelj ocjenjuje i vrši raspodjelu stimulacije koja se oslanja na određenu ljestvicu, s kojom se radnici nisu uvijek slagali.

„Normativ se promijenio prije par godina. Drukčiji sistem plaćanja je bio. Tu je baš rukovodioc dolazio do izražaja. Tu on ocjenjuje i dijeli stimulaciju, nije više normativ, nego je ocjena od 0 do 50% stimulacije koja se mogla dijeliti. Ali to su odmah izvitoperili na početku. Naš zahtjev je bio da bude satnica, da bude

fiksna, tko koliko vrijedi toliko mu pišeš satnicu i točka. I poslije svake godine da se, kao što je vani u mnogim firmama, može pregovarati o satnicama, tko je koliko doprinio i pokazao se, toliko mu varira. Možeš mu smanjiti ili povećati, argumentirano uz dokaze. To je bio sindikalni prijedlog, koji normalno nije prošao, jer da oni moraju imati fiksni i varijabilni dio. Fiksni dio se dogovorio na nekih 75% prosječne plaće, a sve ostalo je varijabilni dio, stimulacija. S tim da smo mi tražili da bude 5 ocjena, i da to bude veliki skok. Što bi značilo da ako ja radim za trojku, to mi je neka normalna plaća, ali ako sam višu ocjenu dobio da ja to i osjetim na plaći. Na kraju je dogovor bio na 10, pa su ipak stavili na 20 ocjena. Znalo se da su rukovodioci dobili nalog da na razini radione ili svog odjeljenja imaju 5-icu kao prosjek. Znači, ako imaju 10 radnika, kad se zbroje njihove simulacije mora biti 25% stimulacije. Kako se jednom dijelu njih nije dalo računati, većini bi pisali 5, dvoje-troje bi dobili 6, i dvoje-troje 4, i svi sretni. Razlika od 100-200 kuna je mala na plaći koja nekome ionako nije velika.“
(F.K.)

Kad govorimo o normama i kooperantima, oni se često suočavaju s izazovima u dobivanju poštenog tretmana i beneficija u usporedbi sa stalnim zaposlenicima poslodavca. Čest problem je pitanje zdravstvene skrbi, plaćenih dopusta ili sigurnosti posla, što potencijalno može dovesti do manjeg zadovoljstva poslom ili nesigurnih radnih uvjeta. Iako smo ranije vidjeli kako su kooperanti bivali otpuštenima, bolovanje im se nije računalo i radili su teže poslove, jedan od kazivača tvrdi da su bili tretirani isto.

„Što se kooperanata tiče, kod mene u uredu smo imali iste uvjete. Stol do stola smo radili, iste norme dobivali. Moj poslovođa nije baš birao, aha ti si Uljanikovac ti ćeš dobiti lakše i bolju plaću, bolju normu. Nije baš bilo razlike. U principu, kooperanti su se zapošljavali kao neka ispomoć, za neke kratkotrajne i teške poslove, i one specijalizirane poslove, recimo pjeskarenje. Za poslove koji traju dva-tri mjeseca. Međutim, nije baš sve bilo tako. Znali su se zadržati i kad nije bilo posla. Pa gdje ću ga ja opet naći ako ga sad pošaljem doma. I s tim normama se znalo poigravati. Ti možeš sjediti, ionako si plaćen, makar na režiju, a njemu moram dati posao da ga zadržim tu, jer ako ga njegov gazda negdje drugdje zaposli, za mjesec dana kada dođe ovdje navala, ja ga neću moći dobiti. E sad, koliko je to dobro, koliko nije, koliko je pošteno, koliko nije – kooperacija bi u načelu trebala doći kad je navala posla, odraditi šta ima i gotovo. Bili su bolje plaćeni od nas, ali to je opet dogovor s njihovim gazdom, a njihov gazda s Uljanikom. Ne znam ja šta je on njima plaćao od doprinosa, koliko je išlo na ruke, koliko je oporezovano, koliko nije. Ali su se hvalili da imaju veće plaće. Što se tiče uvjeta i zaštite na radu, tu smo bili na istom.“
(F.K.)

„Norme smo imali svi iste, ali nismo nikad bili plaćeni po normama. Ako smo odradili više, to ništa. Oni kad vide više očekuju još više. Stimulaciju su davali, ali to su više-manje imali određeni ljudi. Oni koji su se uvlačili, a nikakvi majstori.“ (S.M.K.)

Iz razgovora s kazivačima, na kraju se sve svodilo na poštenost rukovoditelja, ili nadređenog. Bilo je i kontradiktornih zahtjeva, posebice kod prekovremenog rada.

„Bile su direktive da se mora ostati raditi prekovremeno čak i onda kad nije bilo posla. Međutim, za to se nismo smjeli buniti jer zašto bi meni bilo žao što netko dolazi subotom, kad mu je to rata kredita. Ali dođe i sjedi. Mada smo bili za što manje prekovremenih, osim za izvanredne neplanirane potrebe posla, i da se oni jako dobro plate, da se poslodavcu ne isplati uopće raditi prekovremeno. To su pojedini poslodavci prakticirali, da bi oni mogli doći i tući prekovremene. Morali su imati razlog, a razlog su im bili radnici. To ide direktno kontra firme, ali ako se ideš nešto buniti, onda se postavljaju pitanja kako ih sindikat brani, a protiv si da si zaradim još 200 kuna. I onda imaš dio radnika koji ne žele doći raditi subotom jer imaju druge obveze, ili im jednostavno to nije u interesu, a drugi dio je ovaj koji želi. Po meni se trebalo to zabraniti. Ja Uljaniku ne valjam kao radnik, i prema njihovim standardima sam jako loš radnik. Mrzim raditi prekovremeno, i gledam posao završiti do petka u 15 sati. Dok moj kolega, isti taj posao odradi do petka u 17 sati, pa dođe još i u subotu, a dovrši ga u neko vrijeme u ponedjeljak, on je super radnik, jer je došao i prekovremeno. To je još samo jedan od svih tih razloga zašto smo gomilali minus. Nije to razlog zašto smo propali, ali kad se sve zbroji nije dobro.“ (F.K.)

U razgovoru s kazivačima vidljivo je da se Uljanik držao normativnog sustava ocjenjivanja i nagrađivanja učinka zaposlenika, unatoč saznanjima da je neke poslove teško normirati. Kod svih ispitanika prevladava mišljenje da je na raspodjelu poticaja često utjecala bliskost onih radnika s rukovoditeljima. Posljedično, dodjeljivanje većih stimulativnih nagrada favoriziralo je one s takvim odnosima.

4.6. Kamaradstvo

Kamaradstvo igra ključnu ulogu u brodogradnji, kao i u mnogim industrijama. Proces brodogradnje uključuje zajednički napor različitih kvalificiranih radnika koji se udružuju kako bi „napravili brod“. Brodogradnja zahtijeva koordinaciju različitih odjela i radnika, kao što su inženjeri, zavarivači, električari, stolari i ličitelji. Ti pojedinci moraju raditi zajedno kao tim kako bi osigurali uspješan završetak projekta izgradnje broda. Druženje potiče učinkovitu suradnju, gdje se članovi tima međusobno podržavaju i oslanjaju jedni na druge kako bi učinkovito izvršili svoje zadatke.

Brodograđevni projekti općenito imaju jasne ciljeve i rokove. Zajednička predanost postizanju zajedničkih ciljeva promiče timski rad i prijateljstvo u procesu brodogradnje, a završetak projekta brodogradnje značajna je prekretnica. Radnici su često sudjelovali u kolektivnom zadovoljstvu i ponosu koji posebno dolazi do izražaja kad zajednički naponi rezultiraju gotovim brodom. Ovakvo raspoloženje mogli vidjeti u filmu *Berge Istra*.

Druženje također može doprinijeti sigurnijem, ili pak opuštenijem radnom okruženju u brodogradnji. Kada kolege razviju jake veze, skloni su brinuti o sigurnosti i dobrobiti jedni drugih. Često se radnici druže u svom radnom okruženju i postaju obiteljski prijatelji ili prijatelji za čitav život.

„Pored težine i brutalne prirode posla, jedan od važnijih aspekata muškosti bilo je i kamaradstvo [...] druženje na radnom mjestu i izvan radnog vremena, najčešće u barovima. [...] Opijanje i pušenje²¹ dugo su vremena bili snažni simboli muške virilnosti i mačizma. [...] Unutar takve kulture, moći podnijeti najteže radne uvjete, podvrći se najvećim rizicima i konzumirati ogromne količine alkohola, slavljani su kao pohvalni muški atributi“ (Johnston i McIvor 2004: 141-2). Ovakvo ponašanje nismo vidjeli u dokumentarnim filmovima, osim u filmu *Godine hrđe* gdje su radnici u većini scena s cigaretom. Neki su mi ispričali da su pojedine radnike supruge dočekivale na kapiji Uljanika na dan kad bi dobili plaću da je ne bi „zapili“. Inače, kazivači nisu osobno isticali neke od ovih aspekata tako naglašeno, mada su se takvi obrasci ponašanja često viđali, pogotovo kod starijih generacija, kao što će nam ispričati ovaj radnik.

„I bilo je teško i sve, ali je bila sloga među ljudima. Kad smo dobili plaću bimo pošli svi na piće, cila brigada. Barem poli mene je bilo tako. I ni nan bilo teško delat, dok god je bila dobra kumpanija. Svi za jenega, jedan za svih.“ (M.P)

Ovakvo druženje izvan radnog okruženja nije bila rijetka pojava, međutim radnici su se često družili i na poslu, za vrijeme marende, ili kratkih pauza za kavu i cigaretu. „Svako je brodogradilište imalo strog niz pravila i propisa kojih su se njegovi zaposlenici morali pridržavati. Mnoga su pravila postojala zbog sigurnosti radnika, kao što je zabranjeno pušenje i zabranjeno piće na poslu. Većina pravila, međutim, postoji kako bi se zaštitila zarada poslodavaca – nema odlaska prije zvižduka, nema lažnog računanja vremena, nema krađe i nema napuštanja dvorišta osim kroz glavna vrata“

²¹ op.prev. od *hard drinking and heavy smoking*.

(Bellamy 2001: xiv). Takvi propisi, i navedene zabrane, bili su prisutni i u Uljaniku, međutim znalo se dogoditi da bi radnici zaobišli kakvo pravilo ako im se nije svidjelo, kao što će nam ovaj radnik prepričati.

„Poslovođa bi gleda nakon marende ki bi kasnija da ga zapiše da mu skine sate. Ja sam se pokri s jaknom preko glave i tako su svi za manu i onda nije zna kemu da skida.“ (D.Ž.)

Nadalje, Bellamy (2001: 74) navodi kako bez obzira na to što su radni uvjeti često bili teški, prijateljstvo među radnicima brodogradilišta bilo je bez premca, kakvo se rijetko gdje susreće. Unatoč težini posla, slično primjećuju i Johnston i McIvor (2007: 27), kako je pojedinim radnicima posao ostao u dobrom sjećanju, s naglaskom na druženje s kolegama i zafrkanciju. U razgovoru s kazivačima stekla sam dojam, da bez obzira na teškoće koje su se povremeno javljale u brodogradilištu, svi su se rado prisjećali svojih radnih dana u Uljaniku. I dan danas, kad se skupe, nakon što se nisu dugo vidjeli, radnici koji su postali prijatelji, najviše pričaju o dogodovštinama iz Uljanika. Kad slušate takav razgovor imate osjećaj da ne pripadate tom začaranom krugu Uljanikovaca koji se vječito smiju na iste priče i mogli bi ih prepričavati unedogled. S vremenom naučite likove iz tih priča i imate dojam kao da ste s njima, tamo na otoku, i vidite sve to o čemu se govori.

U razgovoru s jedinom kazivačicom saznala sam kako je u jednom trenutku promijenila posao zaposlivši se u trgovini, međutim nije izdržala dugo. Nedostajala joj je buka i osjećaj zajedništva koji je imala u Uljaniku. U teškoj industriji, pa tako i u brodogradnji, često se ističu kamaradstvo i radnička solidarnost. Fizička zahtjevnost posla i potreba za međusobnom suradnjom stvaraju osjećaj svojevrsnog udruženja među radnicima, i pruža emocionalnu podršku i zajednički identitet među kolegama.

4.7. Žene u brodogradnji

Žene u teškim industrijama, kao što je brodogradnja, kroz povijest su se suočavale s brojnim izazovima zbog toga što u tim područjima obično dominiraju muškarci. Međutim, posljednjih je godina postignut napredak prema većoj rodnoj raznolikosti.

Još smo na početku ovog poglavlja zaključili da teške industrije poput brodogradnje često imaju hijerarhijske strukture u kojima donošenje odluka i rukovodeće uloge uglavnom drže muškarci. To može stvoriti dihotomiju između muškaraca i žena, što

dovodi do nejednake dinamike moći i ograničenih mogućnosti za žene i njihovo napredovanje u karijeri. Također, okruženje u teškoj industriji tradicionalno je pod utjecajem stereotipa koji takav posao prikazuju kao tipično muški i fizički zahtjevan, što može obeshrabriti žene da nastave karijeru na tim poljima. Ti stereotipi također mogu ovjekovječiti predrasude i ojačati očekivanja temeljena na spolu. O potplaćenosti i sličnim odnosima saznajemo u sljedećem kazivanju.

„Uvijek smo imale manju plaću nego muški. Bez obzira što ja možda radim i bolje, i više, pedantnije – imala sam manju plaću. I dan danas imam manju plaću. Nema veze što sam sad kooperant. Oni viču demokracija, tražili ste ovo – pa dobro, tražila, a onda me i plati kako i muško platiš. Moraš radit deset sati da bi imao dvjesto sati mjesečno da dobiješ tri kune veću satnicu. Ma neću radit deset sati. Ja nit mogu fizički, imam ja obitelj, imam ja i posla kod kuće kad dođem. Imam i dijete kod kuće i ne pada mi na pamet svaki dan radit deset sati. Ne mogu izdržat to. Subote smo nekad radili. Ja nisam morala. To mi je rečeno, ne moram. Ako želim mogu doć kad hoću, ako ne, ne, i to me nisu silili.“ (S.M.K.)

Stereotipi i rodne norme dugo su dio mačo kulture u teškim industrijama. Maskulinitet u svojoj srži uključuje pretpostavku o moći ili superiornosti muškaraca nad ženama, što uključuje i nejednakost plaća kod muškaraca i žena. „Povijesno gledano, suština maskuliniteta, ili muškosti bila je različito locirana u odnosu na predodžbe muškarca kao figure koja snabdijeva i nosi kruh u obitelji (vjerojatno najdugotrajnija predodžba), fizičke snage i žilavosti, homofobije, prihvaćanja rizika, agresivnog i nasilnog ponašanja (uključujući i ono nad ženama), natjecateljskog duha, nedostatka emocija i zainteresiranosti za obavljanje očinskih dužnosti“ (Johnston i McIvor 2004: 136). Iako se percepcija muškosti mijenjala kroz vrijeme i razlikuje se u različitim kulturama i društvima, neki elementi i dalje postoje u pojedinim kontekstima, posebice u razlikama u plaći ili omalovažavanju i seksualnom uznemiravanju.

Nažalost, u nekim su slučajevima žene koje rade u industrijama u kojima dominiraju muškarci prijavile da su doživjele seksualno zlostavljanje, uznemiravanje i mobing. Ovi problemi mogu stvoriti neprijateljsko radno okruženje, negativno utječući na dobrobit žena i profesionalni razvoj. Kako Meyer navodi, „mnogi muškarci potpuno su nesramežljivo davali ženama do znanja da ih se promatra i raspravlja o njima. Posebice su jako privlačne žene morale trpjeti uznemiravanja, od stalnih prosidbi do besmislenog i opscenog komentiranja dok prolaze“ (1999: 120). Takvih slučajeva ima i danas, i ne samo u industriji, ali iz sljedećeg kazivanja, mada nije eksplicitno

naglašeno, može se naslutiti da je radnica dobila otkaz jer se vjerojatno suprotstavila nekoj vrsti uznemiravanja.

„Počela sam raditi 2007. godine u Uljaniku, imala sam 36 godina. Onda nas je bilo dvije, međutim ta druga cura je dobila otkaz jer nije mogla šutiti, ona se nije dala zezati. Ja sam šutila, meni je posao trebao, imala sam tad dvoje djece. Ja sam šutila i radila. Svakakvih ljudi ima. Pogotovo ti muški. Da te netko ponižava i omalovažava. Svašta je bilo. Šutila sam i šutila, ali sad više ne šutim. Sad ne da ni ovaj šef. Sad sam jedina žena, nema nikoga. Onda nas je bilo. Došlo je još dvije žene, tako da nas je bilo četiri na otoku. Omalovažavanje nije bilo od mojih kolega. To je od šefova dolazilo. Kao zna se đe je mjesto ženi, šta ću ja tu?“ (S.M.K.)

Važno je napomenuti da iskustva žena u teškoj industriji mogu uvelike varirati ovisno o čimbenicima kao što su kultura industrije i politika tvrtke. Iako je napredak postignut, još uvijek ima mjesta kako bi se osigurala jednaka zastupljenost, pravedno postupanje i sigurno radno okruženje za žene u brodogradnji i drugim teškim industrijama.

Što se tiče poslova koji su žene obavljale u brodogradnji, često su bile zavarivačice. Zavarivanje je jedna od ključnih vještina u brodogradnji i teškoj industriji. Iako se tradicionalno smatra muškom profesijom, sve je veći broj žena koje ulaze u polje i postaju vješte zavarivačice. Organizacije i inicijative koje promiču rodnu raznolikost i inkluziju pomogle su u podizanju svijesti i potpori ženama koje teže karijeri zavarivača. U Uljaniku je bilo žena zavarivačica i većina se slaže da su radile isto kao i muškarci.

„Bilo je par žena zavarivačica, isto su radile kao i muškarci. Možda su dobile neki lakši posao, u smislu da ne moraju prebacivati nešto teško, ali su radile sve isto kao i muškarci. To se radilo u paru, u grupama, s dizalicama, pa bi im pomagali, okretali ako je trebalo. Što se posla tiče, možda su i pedantnije bile. Polako, ali naprave kako treba. U mojoj radionici su bile dvije-tri žene zavarivačice, u tih 20 godina. Znam još jednu koja je bila na otoku, davala je neke izjave za televiziju, Fatima. Možda je bila koja u skladištu, ali baš u proizvodnji, to je otprilike to.“ (F.K.)

Kako Bellamy (2001: 37) tvrdi za jednu od žena u brodogradnji: „Ona je jedna od legije žena koja je, uz sve one koje su se tako hrabro uhvatile u koštac s muškim poslovima, izabrala brodogradilište kao svoju sferu – osvojila je srce tvrđave od mučnog, znojnog, prijeratnog stajališta muškarca.“, dok o preprekama govori: „Samo snaga i izdržljivost sprječavaju žene da obavljaju sve poslove. Dovoljno su inteligentne – inteligentnije od mnogih muškaraca; naporno rade; ne zasite se obavljajući uvijek isti posao. Ali postoje

poslovi koje ipak ne mogu obavljati: teško zakivanje; s koljenima u vodi i blatu popravljajući kobilicu broda, premještajući brodove po brodogradilištu, i tako dalje.“ (ibid.: 39). Posao je svakako naporan, ali su ga svejedno sve te žene odrađivale.

„Fizički je naporan. Varim sekcije na predmontaži, često u vrlo skućenim prostorima. Kad izađeš iz tako malog prostora sav si slomljen. Prilikom obavljanja posla odjevena sam u zaštitno odijelo i imam masku na licu jer se prilikom zavarivanja oslobađa plin. Opasan je to posao, ali meni zanimljiv i volim ga. Imamo beneficiran radni staž.“ (<https://glasistrenovine.hr/arhiva-portala/pregled-vijesti/fatima-zahirovic-jedina-zavarivacica-u-uljaniku-399800>)

Da je bilo pomoći, potvrdila je i kazivačica vezano uz svoje kolege koji su joj više-manje uvijek bili na usluzi ako se radilo o nečem teškom.

„Ja sam radila u maloj predmontaži, đe su male, nema velikih sekcija, nisam išla na brod. Tu su dečki uvijek uskakali, oni su išli u teže poslove, ja sam ove lakše. Pazili su. Dečki su, mislim moje kolege, ono stvarno ne mogu reći, mislim bude uvijek nekih par ovako malo, ali to tu uđe (pokazuje uši) tu izađe, zna se s kim možeš, s kim ne možeš se zezat i šta ćeš reć. Al' što se tiče posla – nema, dečki su uvijek i pomoć, i ponijet, i prenijet, i popet, ako treba dodavač dići, ipak je to teško, nije to lagano, znaš. Tako da oni su uvijek uskočili stvarno.“ (S.M.K)

Unatoč tome što su radile u uglavnom muškoj sredini u novije vrijeme, kad volimo reći kako su se stvari promijenile na bolje, ove su se žene svejedno suočavale barem s kakvom primjedbom „tu i tamo“, što su s vremenom naučile ignorirati. Možda to nije toliko danas slučaj, ali nekad je, kako Meyer (1999: 117) tvrdi, „radno mjesto bilo središnje za formiranje, njegovanje, širenje i produbljivanje muške kulture [...] udaljeno od svijeta žena, daleko od odgovornosti, djece i kulturnih stega. U pogonu su muškarci mogli uživati u surovom svijetu fizičke grubosti, stalnih psovki i međusobnog nadmetanja, te ozbiljnijih borbi sa šefovima“. Kako Matošević (2011: 216) navodi „Industrijalizacija je zasigurno jedan od najsnažnijih modernizacijskih elemenata u povijesti pa se na isključivanje žena iz velikog dijela proizvodnih dinamika tog sektora zasigurno može gledati kao na isključivanje iz dominantnih (životnih) procesa što je uvjetovalo devaluaciju „značaja“ „slabijeg spola“. I iza same sintagme „nježniji“ ili „slabiji spol“ krije se reduktivni biološki determinizam, prema kojem nijedna žena nema psihofizičke karakteristike nužne za rad u sektoru teške industrije, dok ih baš svaki [...] i maloljetni muškarac ima [...]“. Međutim, bilo je razdoblja u povijesti gdje su žene preuzimale tradicionalna muška posla, napose u ratnim razdobljima. Potvrđuje to i

Matošević (ibid.) kad kaže da su upravo ti krizni periodi oni „u kojima se žene zapošljavaju u industriji, periodi kada su muškarci „zauzeti“, nanovo dominantnom, ulogom u ratu. Sposobnost žena da preuzmu „muška radna mjesta“ dokazuje da se njihovo isključivanje ne odvija isključivo zbog nemogućnosti da zadovolje radne obveze, već kako se iza takvih ekskluzija kriju nešto kompleksniji procesi subordinacije“.

Dalo bi se mnogo toga još pisati o rodnoj isključenosti, podređenosti i nižim plaćama žena u teškim industrijama. Jedan od ključnih čimbenika koji doprinosi rodnoj isključenosti je povijesna podzastupljenost žena u teškim industrijama, gdje se stvaralo okruženje u kojem možda žene nisu bile dobrodošle ili podržavane. Podređenost se često javlja zbog predrasuda temeljenih na spolu. Pitanje razlika u plaćama između žena i muškaraca, i dalje postoji u svim industrijama, uključujući teške industrije. Žene često imaju niže plaće od muškaraca za obavljanje istih uloga, unatoč svojim kvalifikacijama i iskustvu. Iako se posljednjih godina ulažu napori za promicanje rodne ravnopravnosti na radnim mjestima, mjesta za napredak, u tom smislu, još uvijek ima napretek.

5. ULJANIK, KULTURA I TURIZAM

„...arhitektonski kompleksi postaju romantični simboli industrijskog doba“

(Jelinčić 2011: 59)

Propast Uljanika, brodograđevnog diva iz Pule, imao je značajan utjecaj na lokalno gospodarstvo, uzrokujući gubitak radnih mjesta i potencijalno razorne učinke na lokalna poduzeća i obitelji. Gubitak pulskog brodogradilišta rezultirao je gubitkom identiteta zajednice, posebice kada znamo da je 165 godina bilo njezinim središnjim dijelom. Brodogradnja je predugo bila u srcu industrijskog identiteta Pule. Zatvaranje Uljanika stoga ne predstavlja samo ekonomski gubitak, već i onaj kulturno-povijesni.

Ekonomski učinci takvog događaja su dalekosežni. Radnici su imali problema s pronalaskom novih poslova, tim više ako su njihove vještine usko specijalizirane uz određeni posao. Lokalne tvrtke koje su se oslanjale na brodogradilište također su patile. Neke su se vjerojatno zatvorile, druge su morale preusmjeriti poslovanje u alternativnom smjeru, a sigurno je i kod njih bilo otpuštanja radnika. Što se tiče društvenih učinaka, gubitak radnih mjesta i ekonomske sigurnosti doveo je do iseljavanja, i problema s mentalnim zdravljem.

Favoriziranje u korist jedne gospodarske grane, u ovom slučaju turizma, nije sigurno rješenje. To je podsjetnik na važnost ekonomske diversifikacije i otpornosti u suočavanju s takvim izazovima. Istina je da turizam može biti snažan izvor prihoda, ali može dovesti i do raznih problema, pogotovo ako se njime ne upravlja na pravi način. Istra općenito, pa tako i Pula, popularna su turistička odredišta samo u određeno doba godine. To dovodi do ciklusa visokog rasta u jednom dijelu godine, kod nas poznatijeg kao „turistička sezona“, nakon čega slijedi mirovanje te gospodarske aktivnosti, sa svim onim poduzećima koja napreduju u visokoj sezoni i imaju problema izvan sezone. Također, dolazi do nesigurnosti posla za radnike koji moraju pronaći drugi posao izvan sezone. Gospodarstvo usmjereno na turizam može povećati troškove života, uključujući stanovanje, hranu i režije što lokalnom stanovništvu otežava priskrbu osnovnih potrepština, osobito ako njihov prihod također ovisi o sezonskoj turističkoj industriji. Imamo niz slučajeva gdje obitelji, mladi parovi, ili pojedinci ne mogu riješiti svoje stambeno pitanje jer ih se ljeti izbacuje iz stanova, a cijene nekretnina su nerealno visoke.

Povećana turistička aktivnost opterećuje lokalnu infrastrukturu, što dovodi do problema kao što su prometna gužva, nestašice vode i problemi s gospodarenjem otpadom što pogoršava kvalitetu života lokalnog stanovništva.

„Posebnost procesa deagrarnizacije središnjeg istarskog prostora jest da se on odvijao u uvjetima ubrzane "turistifikacije" obalnog dijela Istre, čime se nije vodilo računa o komplementarnosti tih dviju djelatnosti, a što se odrazilo i na razvoj Istre kao cjeline, odnosno na izostanak funkcionalne povezanosti istarske obale i zaleđa. Dosadašnji razvitak cjelokupnog istarskog područja, s problemima koji su time generirani ili potencirani, potvrđuje nepostojanje funkcionalne povezanosti obale i zaleđa, što je posljedica izostanka primjerenog regionalnog planiranja u dosadašnjem razvitku. U dosadašnjem razvitku Istre nedovoljno se vodilo računa o kompatibilnosti i komplementarnosti razvitka pojedinih djelatnosti (posebno turizma, industrije i poljoprivrede), što se negativno odrazilo na razvitak svake pojedine djelatnosti. Tako se turističko-ugostiteljska djelatnost, pored osnovnog problema "zastarjelosti" turističkog proizvoda, danas suočava i s problemom infrastrukture - nedovoljno pripremljene za turizam. Naime, pretjerana i nekontrolirana gradnja smještajnih kapaciteta, bez sukladnog organiziranja prateće infrastrukture na zapadnoj istarskoj obali, uzrokuje opću nestašicu vode u Istri u ljetnim mjesecima. S druge strane, unutrašnjost istarskog poluotoka s izuzetnim prirodnim potencijalima za razvitak alternativnih vrsta turizma i njegovih pratećih djelatnosti, poljoprivrede i proizvodnje "zdrave hrane" te vodoprivrednim potencijalima gospodarski zaostaje i demografski posustaje, dok razvojni potencijali ostaju neiskorišteni. Osnovni problem razvitka istarskog gospodarstva - integralnost, rezultira problemom "gospodarske nefunkcionalnosti". (Kopal et al., 1993: 731)

Kada se lokalna poduzeća i velike industrije, poput brodogradnje u Puli, zatvaraju kako bi napravile mjesta turizmu, zajednica gubi dio svoje jedinstvene kulture i identiteta, a gospodarstvo postaje ranjivo jer postaje ovisno o jednoj jedinoj gospodarskoj grani, što je slučaj u Istri, ali i obalnoj Hrvatskoj općenito. Vladajući bi trebali uzeti u obzir više čimbenika kako bi se osigurao dobro promišljen plan, što obično uključuje ekonomsku održivost, utjecaj na okoliš, društvene implikacije i potencijalne koristi za lokalnu zajednicu. Uravnoteženje ovih čimbenika svakako može biti složeno, ali potencijalno se javljaju greške ako se svi aspekti ne ispituju u potpunosti. Svoje viđenje tadašnjeg stanja u vezi s brodogradilištem ispričati će nam jedan od radnika.

„Mislim da ćemo tek spoznati što je tu bilo u planu, a što nije. Vidim da u Rijeci i dalje se gura, stečaj se odgađa, sad prije par dana je bilo ročište opet odgođeno za početak kolovoza, a u istoj situaciji, ili goroj, su nego mi kad je proglašen stečaj. E sad, tu je opet politika, nije teren kakav je kod nas, ovdje

imaju u planu tko zna šta, mi smo im smetali i to je trebalo riješiti. Da se htjelo riješiti, i to sam rekao javno, mogli su to puno bolje i isplativije za državu, ako ne već za nas, da se ti brodovi završe, da se ne plate jamstva i onda ključ u bravu. Jer ovako je išao ključ u bravu, jamstva su se isplatila, netko će neku proviziju dići na daljnje ugovaranje poslova, jer kako čujem, gledati će se porinuti onaj brod šta je na navozu, i predati Jan de Nulu, čemu onda sve to? To su neke igre, tek ćemo vidjeti što će biti. Krajem mjeseca onaj cruiser odlazi, a navodno da bi taj brodovlasnik i dalje htio raditi tu brodove, da mu se isplati, čak i da mu kasni brod godinu dana. I onda u koga uprijeti prstom? Na kraju su brodovlasnici jedini bili uz nas, ali nije bilo interesa da to opstane. Makar i da se sve promijeni, svjesni smo i mi da to nije funkcioniralo. Previše nas je bilo, ok smanjimo kapacitete. Navodno je vraćeno nekih 120 ljudi na kancelarijske poslove, navodno se pokušava ponovo pokrenuti skupa sa proizvodnjom opreme u Vodnjanu. Vodnjan radi, on je firma za sebe, navodno da bi radili neke manje sekcije za Fincantieri, a veće sekcije bi se mogle raditi u Uljaniku jer jedino on ima kapacitet za takve radove. Sve se to moglo napraviti i prije stečaja. Vidjet ćemo, da li će tu turizam doći, da li će Končar to uzeti, ne znam. Ne vidim da se nešto dimi od posla oko Uljanika ili u njemu. Ona Katarina preko puta isto čeka. Koliko godina se priča o Brijuni Rivijeri? Sve stoji. Muzil? Isto.“ (F.K.)

Nakon opsežnog izlaganja o stanju brodogradilišta, njegove složene povijesti, političkih utjecaja, radnik izražava mišljenje o teškim izgledima za revitalizaciju brodogradnje u regiji.

Veliki je štrajk izbio u Uljaniku 2018. godine jer radnicima nisu isplaćene plaće za srpanj. Nezadovoljni vladajućom strankom u Istri i Puli, IDS-om, radnici su tražili i odlazak Uprave brodogradilišta, koju su smatrali najodgovornijom za nastalu situaciju.

„Znalo se da nabava krivo naručuje, dođe, vidi se da je greška i onda se zataška. Ja takvom ne bi više nikad dao pristup kompjuteru. Tu govorimo o milionima kuna. Ali tu možemo samo govoriti, i upirati prstom, jer onda se nađu oni koji kažu da šutiš, šta se stalno buniš, šta ti fali? Dok je išlo, išlo je, nitko nije vjerovao da će ikad doći do propasti. Primjerice, ona platforma šta je visila nad Pulom. Osim onih nogu, što su iz prve dečki odradili, i svaka im čast, onaj trup, onaj zeleni dio – mi smo ih 5 napravili, koliko je na svakom poslu grešaka bilo, on je kao švicarski sir bio, sa raznim izmjenama, dopunama, doradama. Zatvori se prostor, aha ne, ovdje ide drugi uređaj, ajmo provizorno opet rupu napraviti. Izvlači, ili se nešto pokvari. Pet puta se radio jedan te isti posao. Koji je tu bio gubitak materijala, resursa, svega. Ne znam da li je bilo planski, namjerno ili ne, ali službeno je bilo da se ide napred i da će se kad tad stići to što kaskamo, mada na taj način nikad nismo stigli naravno, jer greška rađa grešku. I onda se to prebijalo iz dobiti, penali na kašnjenje s rokovima. Drugim

riječima, ono što smo trebali zaraditi, nismo. A dobit je trebala biti poprilična. Nije problem ako čovjek uzme kilu bakra. Problem je ako 1.000 ljudi uzme kilu bakra. Ali i to se gledalo svesti na minimum. Postavile su se kamere, i nastojalo se da bude toga sve manje. Ali ako je istina da je problem u onim šleperima koji su zavedeni, a nikad nisu ušli, to je onda prava krađa, tu milijuni nestaju. Ponavljam, nije problem ako jedna osoba uzme elektrodu ili brusnu ploču ili rukavice, nego ako njih 2.000 uzme to isto, to je onda krađa. Mi koji smo ostali do kraja nismo baš najbolje izabrali. Ali, došla je nova uprava, Vlada je počela malo otvorenije razgovarati s nama, mada je ispalo da nam mažu oči, ali vjerovao sam da će se to pokrenuti. To što ljudi kažu da smo dugo šutjeli i ne reagirali, to isto ima svoju istinu u sebi, ali išlo je. I drugih godina i prije je bilo problema, pa smo se izvukli. Uvijek smo mislili ajde, ajde, još ovaj mjesec, pa onaj mjesec, neće propasti, pa neće dopustiti da propadne. Mjesec dana prije smo vjerovali, čak smo pumpali ljude da će trebati raditi tri smjene i noćnu, da im treba pokazati da mi to možemo, inat. Ali, nije se desilo.“ (F.K.)

U ovom komentaru saznajemo o nekoliko kritičnih pitanja vezanih uz upravljanje i operativne prakse unutar organizacije Uljanika. Bez obzira što su mnogi htjeli vjerovati da će se izvući, i da će Uljanik ponovno početi raditi punom parom, nakon tog štrajka mnogi su Uljanikovci bili primorani potražiti drugi posao, a neki su se zbog posla i preselili u inozemstvo. Štrajk radnika i kasnije zatvaranje brodogradilišta imali su značajne posljedice za zaposlenike i njihove obitelji te za čitavu zajednicu.

5.1. Svjetleći divovi

Rasvjetna instalacija na dizalicama brodogradilišta Uljanik, unatoč tome što podsjeća na nekadašnju užurbanu i uspješnu industriju, može se promatrati kao simbol izazovnog vremena s kojim su se brodogradilište i njegovi radnici suočili.

Okolnosti koje okružuju zatvaranje brodogradilišta i instalacija rasvjete složene su i osjetljive. Turistima „Svjetleći divovi“ zasigurno izgledaju efektno, i pozdravljaju ideju. S druge strane, razumljivo je da radnici, koji su iskusili negativan utjecaj pogoršane situacije koja je dovela do gašenja brodogradnje, nisu prihvatili ideju rasvjetnih instalacija koja im je poslužila kao snažan podsjetnik na gubitak njihovih poslova i izazovna vremena s kojima su se suočili.

„Svi su se smijali. Sad će početi svjetlit dizalice, a nama se gasi svjetlo pomalo. Kad su počele one dionice se prodavati, e odmah su pojedinci koji su bliže bili direktorima, i sve, rekli, kad se otplati zadnja rata, Uljanik će propast. I tako je i bilo. Pet godina kad su te dionice krenule, onda smo mi počeli onaj kruzer

radit i sve – kad se to sve završi, kruzer, kad te dionice se otplate, ključ u bravu, i idemo ća. Mi smo svi troje ostali bez posla – muž, sin i ja.“ (S.M.K.)

Vidimo kako postavljanje rasvjete, i kasnije zatvaranje brodogradilišta, imaju različite utjecaje iz perspektive turista, radnika i lokalne zajednice. Instalacija se doista može promatrati kao bolan podsjetnik za one koji su se oslanjali na brodogradilište čitav svoj život, mnogi generacijama.

„Vizualno dojmljiv projekt osvjetljavanja kranova Brodogradilišta – Svjetleći divovi iz 2014. godine, kada je „osam dizalica do 100 metara visine, paljenjem reflektora svaki puni sat po 15 minuta“ davalo „bezbroj mogućnosti igre svjetlom“ (HRT, 2014), u tom se smislu može interpretirati potpunom prevlašću oka i slike nad uhom i zvukom, „ažuriranja“ i uljepšavanja industrijske vizure ispred „zastarjele“ zvučne slike brodogradilišta koja će ubrzo nakon osvjetljavanja Divova gotovo u potpunosti utihnuti. Taj se manevar vizualnog uljepšavanja – što je eufemizam ne isključivo za estetsko „pripitomljavanje“ kranova, promoviran prvenstveno kao jedinstvena „turistička atrakcija“, ispostavio nagovještajem problema u kojima će se Brodogradilište uskoro pronaći, ali i procesom koji je pokazao da masovni turizam uvijek ima veze s fenomenom „praznih ljuštura“ (Nogués-Pedregal et al., 2017). Taj fenomen označava pražnjenje urbanih cjelina od lokalnog stanovništva koje mjestima daje smisao i značenje, čineći ga živom i životnom sredinom, ali u kojima više ne može živjeti (usp. Nogués-Pedregal et al., 2017, 91; Burns, 1999, 30). Iako Nogués-Pedregal et. al. pišu o urbanim centrima i cjelinama koje se povijaju pod masovnim turizmom, držim da se s Uljanikom, kao povijesnim, simboličkim, ali i što je najvažnije — za mnoge Puležane egzistencijalnim srcem grada smještenim na atraktivnim i potencijalnim turističkim lokacijama kraj mora, dešava isto. No ipak, ne opstane li „zvučna slika“ Uljanika u gradu, niti Svjetleći divovi, to „spektakularno izlaganje“ (Agamben, 2010, 95) koje konotira turističku potrošnju naspram rada i proizvodnje lokalnog stanovništva, neće imati puno smisla osim kao „estetizirani“ podsjetnik na uništavanje proizvodnje u industriji. Zvuk Uljanika i uho koje ga čuje u tom smislu imaju apsolutnu prevlast nad njegovom vizualizacijom jer ujedno podrazumijevaju mogućnost takve suvremene i „spektakularne“, oku ugodne, ali od „vlastite supstancije“ (Agamben, 2010, 95) u potpunosti odvojene, razglednice.“ (Matošević 2019: 503)

U uređenoj bi državi najprije postojala inicijativa za spašavanje brodogradnje, ili barem inicijative za podršku pogođenim radnicima i njihovim obiteljima, kao što su pružanje prekvalifikacije ili programa pomoći pri zapošljavanju, poticanje poduzetništva ili privlačenje novih industrija u to područje kako bi se ublažio ekonomski učinak. Osim toga, otvorena i transparentna komunikacija između vlade,

zajednice i bivših radnika mogla bi pomoći u razumijevanju njihovih pritužbi i pronalaženju načina da zajedno krenu naprijed što, naravno, kod nas nije slučaj.

Očigledno je da ćemo se i mi uskoro baviti industrijom samo iz kuta baštine. Jelinčić (2011: 59) industrijsku baštinu definira „kao aspekt kulturne baštine koji se specifično bavi zgradama i artefaktima industrije koja je naslijeđena od prošlih generacija te koju se čuva u sadašnjosti i predaje budućim generacijama, a često predstavlja značajnu turističku atrakciju (Industrial Heritage 2010). Preporuke Vijeća Europe koje se tiču zaštite i očuvanja industrijske baštine u Europi ističu važnost njene tehnološke, kulturne i društvene vrijednosti te pod pojmom industrijske baštine podrazumijevaju pojedine proizvode odnosno strojeve, arhitekturu, ali i čitave krajolike specifične, industrijske fizionomije (Recommendation on the Protection and Conservation of the Industrial, Technical and Civil Engineering Heritage in Europe 1990).“

Žalosno je da „specifičan interes za industrijsku baštinu raste proporcionalno s opasnošću od njenog propadanja. U današnje vrijeme de-industrijalizacije te relokacije pojedinih industrija na druga mjesta, počinjemo uočavati napuštene tvornice u novom svjetlu. Pojedini čelični proizvodi, strojevi za proizvodnju tekstila ili pak čitavi arhitektonski kompleksi postaju romantični simboli industrijskog doba. Nema dvojbe o važnosti industrijske baštine čija je najveća vrijednost kulturološka budući da odražava našu socijalnu biografiju.“ (ibid.)

5.2. Brijuni Rivijera

Odluka vlade i lokalnih političara da dopuste zatvaranje brodogradilišta unatoč njegovom kulturnom i povijesnom značaju je poražavajuća. Pokretanje razvojnog programa "Brijuni rivijera" od strane Republike Hrvatske i Istarske županije doduše ukazuje na promjenu prioriteta i želju za drugačijim gospodarskim putem regije.

Kada govorimo o interesu, onda najveći „definitivno imaju sami gradovi, budući da se prihod ostvaren od aktivnosti istih vraća kroz razna davanja upravo toj istoj gradskoj vlasti. Urbane politike, stoga nužno moraju biti povezane s kulturnom politikom, koja u Hrvatskoj još nije u dovoljnoj mjeri decentralizirana. Ipak, mnoge kulturne ustanove u vlasništvu su gradova i generiraju značajan prihod no bitno je uskladiti politiku razvoja grada s kulturnom politikom kako bi se postigla ciljana revitalizacija. Potrebu

decentralizacije kulture naglašavaju i kulturne politike gotovo svih europskih zemalja kao jedan od prioriteta djelovanja (Compendium 2010)“ (Jelinčić 2011: 66).

Iako razvojni program može donijeti potencijalne koristi i prilike u smislu turizma i gospodarskog rasta, prioritet je trebalo staviti i na očuvanje i afirmaciju kulturno-povijesnog značaja brodogradilišta. Mogli su se uložiti napori da se istraže mogućnosti za prenamjenu lokacije brodogradilišta na način da se poštuje njegova baština i pridonese dobrobiti lokalne zajednice. „Urbana regeneracija na temelju resursa industrijske baštine često uključuje i turizam. Iako on dovodi potencijalnu publiku koja će ponovno generirati prihod lokalnoj zajednici, u kulturno-turističkim politikama potreban je oprez. [...] Ukoliko je život u gradu ugodan lokalnom stanovništvu, održivost grada je zajamčena. [...] Pažljivo planiranje, snažnija decentralizacija kulture, ali i koordinacija gradskih ureda za kulturu odnosno razvoj i urbanizam vodi ka sigurnoj budućnosti grada i njegovih stanovnika, bez opasnosti od ponavljanja grešaka koje su učinili neki drugi gradovi u vlastitom razvoju.“ (ibid.: 67)

Za pojedince i predstavnike zajednice može biti korisno da se uključe u otvorene rasprave s vladom i lokalnim političarima, izražavajući svoje osjećaje i zalažući se za uravnoteženiji i inkluzivniji pristup. Takvi bi dijalozi mogli pomoći osigurati da odluke uzmu u obzir društvene, kulturne i ekonomske učinke na pogođene obitelji i cjelokupnu zajednicu.

5.3. Addio Pola

U ovaj diplomski rad smo ušli pjesmom Daniela Načinovića, pa ćemo ga i privesti kraju s istim autorom. Načinovićevo je „Addio Pola“, koju je uglazbio Franci Blašković i njegova grupa Gori Ussi Winnetou „odigrala izrazito značajnu ulogu kao tip socijalnog komentara na društvenim mrežama za vrijeme i na koncu dugotrajne agonije propasti pulskog brodogradilišta Uljanik 2019. godine, iako se čini da je oduvijek odgovarala svakoj možebitnoj situaciji koja je bila kritična za grad“ (Tomić, 2019: 6), odražavajući na taj način osjećaj gubitka identiteta i zabrinutost zbog sve većeg naglaska na samo i isključivo turizam, o čemu ćemo malo više reći.

Prema Tomić (2019), međuigra različitih jezika u pjesmi „Addio Pola“ stavlja je u povijesni kontekst jezičnih mijena u Puli i odražava raznolike povijesne utjecaje i promjene koje su oblikovale urbani identitet Pule. Pula je kroz povijest doživjela razne

uprave i političke promjene koje su nedvojbeno ostavile traga u njezinom jezičnom krajoliku. Prisutnost više jezika u današnjoj Puli, često je povezana s pojavom turizma, i dodatno ilustrira razvoj nekog novog identiteta grada, ako se to tako uopće može nazvati. Postavlja se pitanje može li Pula zadržati jedinstveni identitet koji priznaje svoju prošlost i istovremeno prihvaća budućnost?

Stihovi pjesme „Addio Pola“ prenose osjećaj tuge za promjenama koje se događaju u gradu i „zazivanjem nostalgije za nekadašnjom Pulom, idejom sjajnog austrougarskog imperijalističkog, kozmopolitskog, vojno-lučkog i brodogradilišnog grada.“ (ibid. 27). Kao oblik društvenog komentara, pjesme poput „Addio Pola“ imaju moć podići svijest i potaknuti rasprave o važnim društvenim pitanjima. Oni pojedincima služe kao sredstvo da izraze svoje perspektive i emocije u vezi značajnih događaja i promjena koje se događaju u njihovoj zajednici. Ključno je prepoznati i poštivati glasove onih koji izražavaju svoju zabrinutost kroz glazbu i druge umjetničke oblike. Ovi izrazi naglašavaju važnost uravnoteženja inicijativa gospodarskog razvoja s očuvanjem lokalnog identiteta, kulture i dobrobiti stanovnika.

S istoimenim je člankom 2018. godine izašao i Igor Grbić. Njegova „Addio Pola“ je svojevrsni krik u tišini koja je zavladała Pulom kad je Uljanik prestao s radom. U svom članku oštro kritizira turizam, lokalne političare, Vladu i Europsku uniju zbog gašenja dugogodišnjeg brodogradilišta u Puli. Vezu s naslovom članka rasvjetljava odmah na početku:

„Pred ne toliko mnogo godina smijali smo se Francijevoj točki u kojoj je projicirao budućnost pulske luke kao totalne turističke marine, a u toj projekciji i samog sebe vidio kao usputnu žrtvu kakvog pohotnog jahtaša koji ga usnimi i kratko procijedi: „A sad bih naguzio onog s repom.“ Naravno, reponja mu bude odmah poslužen. I zato što smo mu se tada smijali, sada nam se to događa.“ (<https://forum.tm/vijesti/addio-pola-6869>)

Povezanost brodogradilišta s gradom, i uloga koju je imalo na njegov razvoj, jasna je u ovim dijelovima članka:

„Uljanik je simbol Pule koliko i Arena, samo što je on i njena ljudska duša. Antičke bi Pule bilo i bez Arene, i po svoj prilici funkcionirala bi bila manje-više isto. Ali ono što je Pulu od nevažnog ribarskog naselja u odnosu na koje je Vodnjan bio pravo urbano središte učinilo modernim gradom bili su isključivo Uljanik i ratna luka. U Pulu su se tada slili građani iz svih zemalja Carstva, da zarađuju kruh svoj svagdašnji, ali i da počnu oblikovati onaj kozmopolitski duh

koji je Puli pridao nezamjenjivu draž i širinu. To su one zemlje jedne nazadne države u koje će sad krenuti Uljanikovci, građani jedne napredne države, i opet u potrazi za uvijek istim kruhom, ali u svijetu u kojem je kozmopolitizam postao prokletstvo, a ne blagoslov. Mnogi će sigurno za sobom povući i svoju obitelj. Ostali će ostati, da dovrše posao, dok na svakoj svakcatoj kući konačno uz kućni broj ne osvane i plava tablica s dvije, tri, četiri žute zvjezdice. Apartmansko naselje Pula živjet će tada i sâmo onih četiri-pet mjeseci jagme, krkljanca i arlauka koliko traje imitacija života poznata kao turistička sezona. [...] Ne vidim tko bi mogao spasiti Uljanik. A ne može nitko jer to nitko ne želi. Prva i zadnja odluka donosi se u Bruxellesu, ne u Zagrebu ili Puli, i moramo biti spremni na to da će se u budućnosti sve više odluka donositi na sve užem mjestu, da će je donositi sve manje ljudi, sve nepoznatijih i bezimenijih. [...] Prozor moje kuhinje gleda na Uljanik. U ljetne dane vječno otvorenih prozora nerijetko bih zamahnuo šakom prema njegovim sirenama, rezanjima, bušenjima, zveketima, kloparanjima, svrdlanjima i protisnuo poneku riječ koju ovdje radije ne bih reproducirao. A onda sam jednog jutra ustao u tišinu. Ne bi bilo puno sretnijih ljudi od mene, da nisam znao što je stvara. Sve od tog prvog štrajkaškog jutra s knedlom u grlu stajem pred tišinu nezdravu, koja moj stan, umjesto da ga prozračuje, kuži. To je tišina groblja. Kad se spusti večer, zagledam se u njegove dizalice, te dinosaure mog djetinjstva, koje će, vjerujem, tu i ostati: svijetleća atrakcija, taman da turistima upotpuni inače nenasnosnu šetnju rivom od Arene do kapelice Marije Formoze. Mi, građani drugog reda u vlastitome gradu, prepoznavat ćemo ih međutim kao nadgrobne spomenike.“ (ibid.)

Osjećaj izražen u članku naglašava zabrinutost zbog erozije tradicije, kulture i povijesnog značaja u Puli. Pomak prema gospodarstvu koje pokreće turizam, s njim povezanim prometnim zagušenjima i pojavom novih trgovačkih centara, može dovesti do percipiranog gubitka identiteta i osjećaja nepovezanosti s bogatom prošlošću grada. Pula kao grad gubi svoj identitet i postaje kopijom mnogih gradova koji su doživjeli sličnu sudbinu.

Mnogo smo puta istaknuli važnost veze brodogradilišta za Pulu, što ističe i Grbić. Uljanik kao simbol pulskog identiteta, zauzima značajno mjesto u pulskom gradskom pejzažu, paralelno s poznatim amfiteatrom. Dok Arena predstavlja drevnu baštinu Pule, Uljanik se smatra njezinom „ljudskom dušom“, koji je u mnogočemu pridonio preobrazbi društvenog i gospodarskog tkiva grada. Povijesno gledano, Pula je bila u sjeni susjednih urbanih središta, međutim, osnivanje Uljanika i ratne luke privuklo je pojedince, i čitave porodice, iz raznih zemalja. Trenutno stanje brodogradilišta Uljanik, budi opravdanu sumnju u njegov opstanak jer konačnu sudbinu Uljanika određuju

donositelji odluka negdje drugdje, a ne na lokalnoj razini. Ova promjena u moći donošenja odluka izaziva zabrinutost zbog sve manjeg djelovanja lokalnog stanovništva i potencijalne izolacije procesa donošenja odluka. Grbić osluškuje tišinu koja je prekrila Uljanik, suprotstavljajući ga bučnoj, užurbanoj atmosferi vezanoj za njegovo poslovanje u prošlosti. Ovaj članak možemo iščitati kao poziv na akciju za očuvanje Uljanikovog nasljeđa, ako je to još uopće moguće?

ZAKLJUČAK

Zaključno, etnologija brodogradilišta Uljanik u Puli otkriva značajnu vezu između brodogradilišta i grada. Značaj Uljanika za grad ne može se zanemariti. Brodogradilište je postalo sastavni dio pulskog identiteta, oblikujući njezin gospodarski, kulturni i društveni krajolik. Odnos između brodogradilišta i grada bio je simbiotski, a njegov rast i uspjeh pokretali su rast i napredak same Pule.

Dokumentarni filmovi analizirani u ovom radu rasvjetljavaju iskustva radnika u brodogradilištu. Dok neki filmovi ističu postignuća i uspješne priče radnika, drugi otkrivaju surovu stvarnost s kojom se suočavaju. Primjerice, film *Godine hrđe* zadire u izazovne radne uvjete, opasne zadatke, hijerarhijske strukture i pojam liminalnosti koje doživljavaju radnici. Ovi prikazi nude dragocjene uvide u živote radnika, međutim nedovoljno prikazuju složen odnos između brodogradilišta i grada.

Uz analizu dokumentarnih filmova i istraživanja brodogradilišta, važan aspekt etnološkog proučavanja bilo je prikupljanje svjedočanstava radnika. Ova izvješća iz prve ruke pružaju dragocjen uvid u proživljena iskustva, perspektive i izazove s kojima su se suočavali pojedinci koji su radili u brodogradilištu. Dokumentiranjem i ispitivanjem svjedočanstava radnika, istraživanje stječe dublji uvid u sve nijanse stvarnosti okruženja brodogradilišta: omogućuju cjelovitije razumijevanje svakodnevnih iskustava, borbi i trijumfa radnika. Oni pružaju perspektivu koja nadopunjuje druge izvore informacija korištene u ovome radu. Svjedočanstva rasvjetljavaju različite aspekte, poput fizičkih rizika i opasnosti s kojima se susreću, utjecaja loših radnih uvjeta na njihovu dobrobit, dinamike hijerarhijskih odnosa unutar brodogradilišta te osjećaja zajedništva među radnicima. Uključivanjem svjedočanstava prikazuje se cjelovitija slika, nadasve dajući glas njihovim iskustvima. Takav pristup ne samo da obogaćuje nalaze ovoga pisanoga rada, već služi i kao sredstvo odavanja počasti životima i doprinosima onih koji su se posvetili brodogradilištu.

Nažalost, ovo istraživanje završava propašću brodogradilišta i nedostatkom političke volje da se pomogne u njegovoj obnovi. Umjesto toga, uočena je sklonost davanju prioriteta turizmu u odnosu na industrijski razvoj te negativne implikacije ove odluke, uključujući negativne učinke masovnog i sezonskog turizma koje postaju očite.

Kako bi se rasvijetlila predviđena priroda ovih okolnosti, u radu se analizira lokalna neslužbena himna, "Addio Pola", i istoimeni članak Igora Grbića. Napisana prije tridesetpet godina, pjesma evocira nostalgiju za nekim drugim vremenima, a članak se dotiče njena autora koji je pronicavo predvidio budućnost u kojoj će se „sve prodati“ u potrazi za privlačenjem turista. Ovo služi kao dirljiv podsjetnik na posljedice takvih odluka.

S obzirom na svoje osobno iskustvo kao supruge onoga tko je u Uljaniku radio gotovo osamnaest godina, iz prve sam se ruke uvjerila u snažnu povezanost Uljanika i grada Pule. Unatoč povijesti brodogradilišta, samim time i grada, koja je prolazila kroz razne tranzicije, uključujući one koje su nametnule Austro-Ugarska, fašistička Italija i Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija, obeshrabrujuće je priznati da su u konačnici postupci nacionalnih, regionalnih i lokalnih vlasti doveli do propasti ovog industrijskog diva. Posljedice ove odluke odjekuju čitavom Pulom, i Istrom, utječući ne samo na egzistenciju radnika poput mog supruga, već i na cjelokupno blagostanje i socio-ekonomsko tkivo grada i šire okolice, svih onih obitelji koje je brodogradilište hranilo. Gubitak radnih mjesta i propast nekada uspješne industrije ostavili su neizbrisiv trag na zajednicu.

Ukratko, etnologija brodogradilišta Uljanik u Puli ističe neraskidivu vezu između brodogradilišta i grada. Proučavanjem njegove povijesti, analizom dokumentaraca i istraživanjem kulture rada u teškoj industriji, ovaj rad pruža uvide u višestruku dinamiku unutar brodogradilišta i njegov utjecaj na Pulu. Ovaj rad služi kao svjedočanstvo međusobne povezanosti Uljanika i Pule, i rasvjetljava posljedice političkih prioriteta koji ne priznaju i ne nastoje očuvati vitalne industrije koje su nekada održavale zajednicu.

LITERATURA

- Balota, Mate. 2005. *Puna je Pula*. Amforapress. Pula.
- Bedrina, Dino; Bertoša, Miroslav; Iskra, Josip; Kopal, Franko; Mošnja, Stanislav; Vlašić, Mile; Zuliani, Giuliano; Wruss, Walter. 1986. *Brodograđevna industrija Uljanik*. Turistkomerc, Zagreb.
- Bellamy, Martin. 2001. *The Shipbuilders*, Birlinn, Edinburgh.
- Bertoša, Miroslav. 2006. „Mitovi koje je donijelo more“. U *Uljanik 1856.-2006*. Hrvoje Markulinčić i Armando Debeljuh, ur. Uljanik d.d., Pula, 195-212.
- Dukovski, Darko. 2006. „Arsenaloti forever“. U *Uljanik 1856.-2006*. Hrvoje Markulinčić i Armando Debeljuh, ur. Uljanik d.d., Pula, 235-252.
- Dukovski, Darko. 2011. *Povijest Pule: deterministički kaos i jahači apokalipse*. Istarski ogranak Društva hrvatskih književnika, Pula.
- Grbić, Igor. *Addio Pola*. Forum, 28. 8. 2018. <https://forum.tm/vijesti/addio-pola-6869>
- Hrovatin, Bojan. 1964. „Razvoj 'Uljanika' od god. 1947. do danas“. U *Uljanik: brodogradilište i tvornica dizel motora u Puli*. Grga Novak i Vjekoslav Maštrović, ur. Posebna izdanja / Društvo za proučavanje i unapređenje pomorstva Jugoslavije u Rijeci ; knj. 1, Zadar, 25-44.
- Jelinčić, Daniela Angelina. 2011. *Kultura kao lijek za propalu industriju*. Kulturna dediščina industrijskih panog. 11. Vzporednice med slovensko in hrvaško etnologijo/Industrijska kulturna baština. (Černelič Krošelj, Alenka; Jelavić, Željka; Rožman, Helena, ur.). Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, 2011. 58-69.
- Johnston, Ronnie and Arthur McIvor. 2004. *Dangerous Work, Hard Men and Broken Bodies: Masculinity in the Clydeside Heavy Industries, c.1930-1970s*. Labour History Review 69:135-153.
- Johnston, Ronnie and Arthur McIvor. 2007. *Narratives from the Urban Workplace: Oral Testimonies and the Reconstruction of Men's Work in the Heavy Industries in Glasgow*. U Testimonies of the City: Identity, Community and Change in a Contemporary Urban World. R. Rodger and J. Herbert, ur. Aldershot: Ashgate Publishing, 23-45.

Koroman, Boris. 2017. *Radničko književno stvaralaštvo u samoupravljanju: reprodukcije kanona, književnost i prakse svakodnevice*. Narodna umjetnost, 54, 2, 103–129.

Krizmanić, Attilio. 2010. „Utjecaj smještaja Arsenala na prostorni razvitak Pule“. U *Stotinu i pedeset godina brodogradnje u Puli : zbornik radova s međunarodnog skupa prigodom 150. obljetnice C. kr. pomorskog arsenala*. Bruno Dobrić, ur. Društvo za proučavanje prošlosti C. i kr. mornarice "Viribus Unitis". Pula, 143-163.

Mandić, Davor. 2010. „Utjecaj razvoja brodogradilišta Uljanik na demografsku sliku Pule od 1856. do 2001. godine“. U *Stotinu i pedeset godina brodogradnje u Puli: zbornik radova s međunarodnog skupa prigodom 150. obljetnice C. kr. pomorskog arsenala*. Bruno Dobrić, ur. Društvo za proučavanje prošlosti C. i kr. mornarice "Viribus Unitis". Pula, 267-295.

Markulinčić, Hrvoje i Debeljuh, Armando. 2006. „Brodski dnevnik“. U *Uljanik 1856.-2006*. Hrvoje Markulinčić i Armando Debeljuh, ur. Uljanik d.d., Pula, 61-183.

Marsetič, Raul. 2010. „Brodogradilište Scoglio Olivi i područje Arsenala u vrijeme Italije“. U *Stotinu i pedeset godina brodogradnje u Puli: zbornik radova s međunarodnog skupa prigodom 150. obljetnice C. kr. pomorskog arsenala*. Bruno Dobrić, ur. Društvo za proučavanje prošlosti C. i kr. mornarice "Viribus Unitis". Pula, 185-219.

Matošević, Andrea. 2011. *Pod zemljom. Antropologija rudarenja na Labinštini u XX. stoljeću*. Biblioteka nova etnografija, Zagreb.

Matošević, Andrea. 2015. *Socijalizam s udarničkim licem. Etnografija radnog pregalaštva*. Biblioteka nova etnografija, Zagreb.

Matošević, Andrea. 2018. *Tehnička događajnica i radnička intima. Brodogradilište Uljanik u dokumentarnim filmovima Kolos s Jadrana, Berge Istra i Godine hrđe*. Etnološka tribina.48(41), 194-212.

Matošević, Andrea. 2019. *Pulski navozi moderniteta. Analiza dokumentarnog filma o brodogradilištu Uljanik na prelasku iz šezdesetih u sedamdesete godine XX stoljeća*. Anali za istrske in mediteranske študije. Series Historia et Sociologia, 29(3), 499-511.

Meyer, Stephen. 1999. *Work, Play, and Power: Masculine Culture on the Automotive Shop Floor 1930.–1960*. Men and Masculinities 2, 115-134.

Načinović, Daniel. 1986. *Moj tata brodograditelj*. Istarska naklada. Pula.

Perović, Branko. *Pula kao grad europskog tipa i standarda*. Regional Express, 11.09.2015. <https://www.regionalexpress.hr/site/more/pula-kao-grad-europskog-tipa-i-standarda>

Peruško, Tone. 1964. „Historijat 'Uljanika' do 1947. godine“. U *Uljanik: brodogradilište i tvornica dizel motora u Puli*. Grga Novak i Vjekoslav Maštrović, ur. Posebna izdanja / Društvo za proučavanje i unapređenje pomorstva Jugoslavije u Rijeci ; knj. 1, Zadar, 5-24.

Stanić, Igor. 2016. *Jedan od najtežih dana u Uljaniku! – Štrajk u brodogradilištu Uljanik 1967. godine*, Problemi sjevernog Jadrana, 15, 73-95.

Stihović, Ladislav. 1964. „Organizacija, efikasnost poslovanja, ekonomska uloga i dalji razvoj 'Uljanika'“. U *Uljanik: brodogradilište i tvornica dizel motora u Puli*. Grga Novak i Vjekoslav Maštrović, ur. Posebna izdanja / Društvo za proučavanje i unapređenje pomorstva Jugoslavije u Rijeci ; knj. 1, Zadar, 45-67.

Šesnić, Željko. 2010. „Posljednjih 60 godina Brodogradilišta Uljanik“. U *Stotinu i pedeset godina brodogradnje u Puli: zbornik radova s međunarodnog skupa prigodom 150. obljetnice C. kr. pomorskog arsenala*. Bruno Dobrić, ur. Društvo za proučavanje prošlosti C. i kr. mornarice "Viribus Unitis". Pula, 239-255.

Tomić, Tatjana. 2019. *Addio Pola kao simbol vječitog žaljenja i tihog otpora*. Diplomski rad. Sveučilište Jurja Dobrile u Puli. Pula.

Ujčić, Vitomir. 1963. *Pula*. Agencija za fotodokumentaciju, Zagreb.

INTERNETSKI IZVORI

<https://glasistrenovine.hr/arhiva-portala/pregled-vijesti/fatima-zahirovic-jedina-zavarivacica-u-uljaniku-399800>

<https://tehnika.lzmk.hr/hrvatska-brodogradnja-jadranbrod-d-d/>

<https://belizagrebgrad.com.hr/gordana-bonetti-omiljeno-lice-tv-ekrana/>

<https://www.glasistre.hr/pula/2023/02/21/nas-bend-istra-6-nastupao-je-u-hotelu-riviera-za-vrijeme-filmskog-festivala-znali-su-nam-se-pridru-847482>

<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=44095>

FILMOGRAFIJA

Berge Istra. 1972. Scenarij Josip Iskra, režija Frano Vodopivec. Jadran film.

Godine hrđe. 2000. Scenarij Andrej Korovljev i Dana Budisavljević, režija Andrej Korovljev. Factum.

Kolos s Jadrana. 1972. Scenarij Branko Knezoci, režija Darko Vizek. RTV Zagreb.

Smjerom putokaza – Jadranbrod. 1967. Urednik Miro Mahečić, režija Igor Michieli. RTV Zagreb.

INTERVJUI

T.Ž., alatničar, intervju vođen 16. svibnja 2017.

D.Ž., varioc, cjevar, kooperant, 14. ožujka 2018.

M.P., varioc, 20. lipnja 2019.

F.K., brodocjevar, povjerenik sindikata, 06. srpnja 2019.

S.M.K., zavarivačica, Uljanikovka, kasnije kooperantica, 29. rujna 2022.

Popis slika

Slika 1. Berge Istra, 1972.....	23
Slika 2. Godine hrđe, 2000.....	25

SAŽETAK

U radu se etnološkim pristupom analizira kultura rada u brodogradilištu Uljanik u Puli gdje se otkriva snažna povezanost brodogradilišta i samog grada. Podrobnim ispitivanjem povijesti brodogradilišta vidljivo je da je rast brodogradilišta odigrao značajnu ulogu u razvoju grada. Analiza nekoliko dokumentarnih filmova rasvijetlila je radničku atmosferu unutar brodogradilišta. Dok neki filmovi ističu radničke uspjehe i postignuća, drugi zadiru u loše uvjete rada. U radu se, pored analize filmova različitih perioda, istraživanje produbljuje kroz literaturu, a posebice usmenim kazivanjima radnika i radnica brodogradilišta, pomoću kojih smo saznali više o hijerarhijskim odnosima, konzumaciji alkohola, opasnostima i ozljedama, bolestima, lošim uvjetima rada, zaštitnoj opremi, sindikatima, kooperantima, kamaradstvu i položaju žena u ovoj industriji. Nesretni stečaj brodogradilišta i nedostatak političke volje da se podupre njegova obnova zbog želje da se turizmu da prednost dodatno naglašava takvo predviđanje članak Addio Pola inspiriran istoimenom lokalnom neslužbenom himnom. Brodogradilište postaje baštinom gdje je zvuk industrije zamijenjen svjetlećom instalacijom koja svake večeri podsjeća na propadanje brodogradilišta.

Ključne riječi: brodogradilište Uljanik, Pula, brodogradnja, teška industrija, radnička kultura, uvjeti rada, dokumentarni filmovi, industrija, turizam

SUMMARY

The research paper ethnologically investigates the working culture in the Uljanik shipyard in Pula, highlighting its close connection with the city. A thorough examination of the shipyard's history establishes its significant role in the city's development. The study incorporates the analysis of various documentaries that offer insights into the working environment within the shipyard. While some films celebrate workers' achievements, others delve into the harsh working conditions they faced. To enrich the research, literature and oral accounts from shipyard workers provide valuable insights into hierarchical relationships, alcohol consumption, hazards and injuries, diseases, poor working conditions, protective gear, labor unions, subcontractors, camaraderie among workers, and the role of women in the industry. Unfortunately, the shipyard's unfortunate bankruptcy and the lack of political will to support its revival, prioritizing tourism instead, further exemplify the predictions of the article „Addio Pola“ inspired by the local unofficial anthem of the same name. Consequently, the shipyard has transformed into a heritage site where the sounds of industry have been replaced by a light installation, serving as a poignant reminder of its tragic decline.

Keywords: Uljanik shipyard, Pula, shipbuilding, heavy industry, workers' culture, working conditions, documentary films, industry, tourism